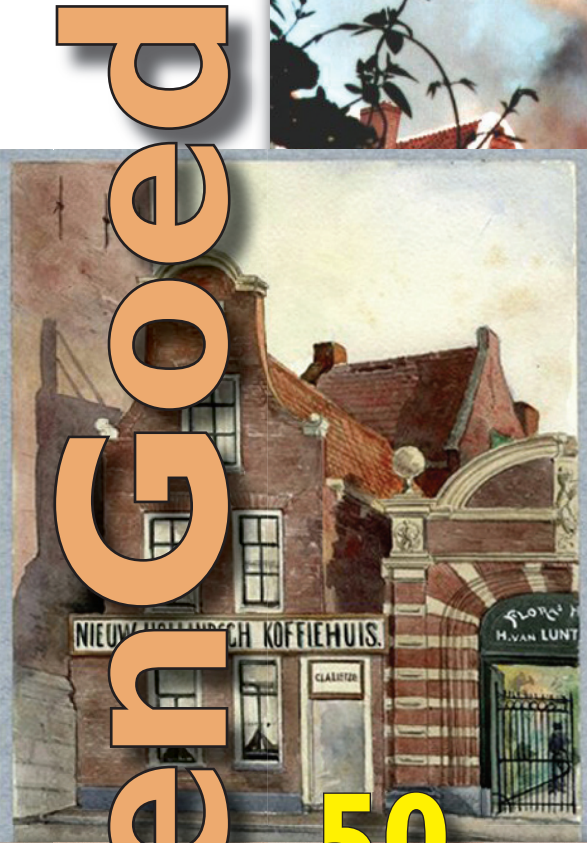

Nr. 50, april 2010

De Goed Ste n 50 Jubileumnummer Bij- vangsten

50

Jubileumnummer Bij-
vangsten

Colofon en inhoud

Onderzoek en tekst:	pagina
Verdwenen huizen aan de Donkere Gaard Gerrit Jan van Ingen	5
Water en vuur aan de gracht (Oudegracht 275) Joop van Markesteijn	10
Vanouds De Ooijevaar (Oudegracht 171) Frederike Kappers	22
In De Vergulde Valck Ben van Spanje	30
De sociëteiten in Utrecht Ben van Spanje	36
Het klokje van het Bartholomeïgasthuis Simon den Daas	46
De zilversmeden Van Harderwijk in Utrecht Wim Zwanikken	49
De Minutensteeeg Dirk van Sichem	55

Illustratieverantwoording: in afwijking van de gebruikelijke manier is de verantwoording opgenomen in de bijschriften. De afkorting HUA betekent Het Utrechts Archief, UKG betekent Utrechts Klokkenluiders Gilde.

Uitgavebegeleiding en opmaak: Simon den Daas.

Druk: Graficiënt Printmedia, Almere

ISSN: 1383-0279

SteenGoed verschijnt drie maal per jaar en is een uitgave van

Lange Nieuwstraat 53
3512 PD Utrecht
telefoon: 030 - 2311761
fax: 030 - 2332401
e-mail: info@umf.nu
site: www.umf.nu
bank: 53.75.88.159

Het Utrechts Monumentenfonds beheert en restaureert monumentale woonhuizen in Utrecht. Voor minimaal € 15,- per jaar of € 300,- ineens is men begunstiger van de stichting. Men ontvangt dan het Jaarverslag, SteenGoed, de Nieuwsbrieven en uitnodigingen voor vergaderingen en excursies.

Vijftigste nummer van SteenGoed

door Ben van Spanje

Een van de middelen waarmee het UMF haar statutaire doelstelling – de bevordering en bewaring van stedelijk schoon – tracht te bereiken, is het bevorderen van kennis en belangstelling voor de geschiedenis en de monumenten van de stad Utrecht. De werkgroep Historisch Onderzoek levert hierin een aandeel. Zij doet onderzoek naar de geschiedenis van huizen, de eigenaren en bewoners daarvan, en eventueel de bedrijvigheid die er heeft plaatsgevonden. Het doel van SteenGoed is om de lezers met een andere blik naar Utrechtse huizen te laten kijken. De werkgroep wil zo interesse wekken voor het streven van het UMF.

Bij voorgenomen restauraties ontbraken meestal historische gegevens van de door het UMF aangeschafte panden. Het Utrechts Archief, om die reden benaderd, was altijd zeer welwillend en coöperatief, maar had toch niet genoeg tijd om uitgebreide gegevens te leveren. In 1987 deed de toenmalige directeur/secretaris daarom een oproep aan de begunstigers om een werkgroep te vormen die dit onderzoek ter hand zou nemen. Zo werd de werkgroep Historisch Onderzoek gevormd. Twee leden zijn al vanaf het begin van de werkgroep lid.

Wij doen dit werk nu ruim twintig jaar met veel enthousiasme, veel plezier en in goede kameraadschap. Wij streven naar zo goed mogelijk gedocumenteerde en historisch verantwoorde verhalen. De resultaten van onze onderzoeken worden twee maal per jaar gepubliceerd in SteenGoed. De lay-out, de vormgeving en het drukbaar maken wordt al een aantal jaren ook door leden van de werkgroep verzorgd. De vele positieve reacties die SteenGoed ontvangt zijn voor ons een extra stimulans en een bewijs dat ons werk wordt gewaardeerd.

Het eerste nummer van SteenGoed verscheen in maart 1988 en ging over Oudegracht 302. Het was getypt en op eenvoudige wijze vermenigvuldigd. Nu, 2010, ruim 20 jaar later, ligt nummer 50 voor u. Geheel gedrukt, professioneel vorm gegeven, en dankzij een feestelijke geste van het bestuur: dit keer geheel in kleur!

Bij onze onderzoeken worden soms interessante zaken gevonden die niet direct of helemaal niets te maken hebben met het onderwerp van het onderhanden onderzoek, maar toch interessant zijn.

Soms is ook het resultaat van het onderzoek te weinig om een aflevering van SteenGoed te vullen. We noemen dit 'bijvangst'. Maar waar vissers de bijvangst weer terug gooien, bewaren wij die zorgvuldig!

Net als bij onze publicatie ter gelegenheid van het vijftien-jarig bestaan van de werkgroep in 2005, willen wij de begunstigers 'trakteren' op een aantal verhalen uit onze bijvangst. Wij hopen dat u het met ons eens bent dat het jammer zou zijn om deze weg te gooien en wensen u veel leesplezier!

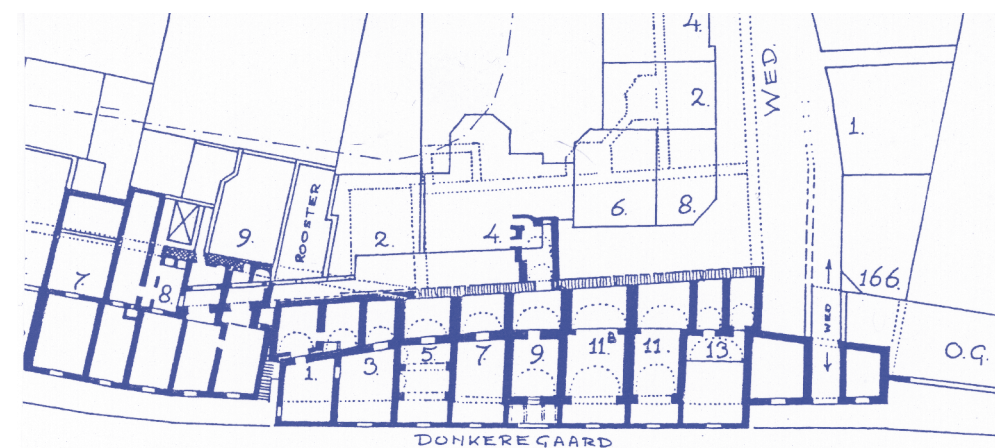
Verdwenen huizen in de Donkere Gaard

door Gerrit-Jan van Ingen

Aan de zuidzijde van de Donkere Gaard, tegenover het Wed, bevindt zich langs de balie van de Oudegracht, een klein stukje trottoir, of eigenlijk een pleintje. Jarenlang werd dit stukje van de straat gebruikt voor opslag van goederen of stalling van fietsen e.d. De laatste jaren heeft het naastgelegen café hier een terrasje in gebruik genomen, waarvan zeker op zomerse dagen, een dankbaar gebruik wordt gemaakt. Het is ook beslist een leuk plekje met het nodige vertier: aan de voorzijde passeren fietsers en voetgangers en aan de achterzijde passeren, in het water van de gracht, talloze plezierjachten, rondvaartboten of waterfietsen, omgeven door zwanen en eenden. Hoewel in de omgeving van het beschreven pleintje nog de sfeer van eeuwen geleden zicht-en voelbaar is, zullen weinigen ermee bekend zijn, dat dit er vóór 1670 anders heeft uitgezien. Toen stonden op deze plaats twee huizen, die later moesten verdwijnen om een betere doorgang van de Donkere Gaard te verkrijgen. Ook het daarop aansluitende Wed was toen een smal straatje en het zal niet altijd even gemakkelijk zijn geweest om met paard en wagen vanuit het Wed in de Donkere Gaard te komen. Het thans bestaande hoekhuis op de zuidhoek van de Donkere Gaard (nr. 13) is dus niet altijd een hoekhuis geweest. Tot ca. 1660 bevond zich daarnaast het huis dat we hierna gemakshalve maar zullen aanduiden als "Donkere Gaard nr. 15". In 1624 wordt over dit huis gesproken met de aanduiding "daer de Blauwe Hoedt uythangt". Daarnaast bevond zich nog een, vermoedelijk kleiner, huis, dat we zullen aanmerken als "nr. 17". In een transportakte uit 1576 draagt dit huis "'t Gulden Zwaardt" als huisnaam; in akten uit 1629 heet het dan de "Orangen Hoet".

Door de Gemeente Utrecht zijn, mogelijk in 1981, de werfkelders langs de Lichte en Donkere Gaard opgemeten en daaruit blijkt ook

tekening: Frans Kipp

de ligging van de kelders van de huizen 15 en 17, tegenover het Wed en de Oudegracht. Omstreeks 1200 liep ter hoogte van het Wed een burggracht, uitkomend in de Oudegracht. Bij de demping van deze burggracht bleef een hellend pad over, dat later werd overkluisd tot het niveau van de straat; een situatie die we nu nog kennen van de Ganzenmarkt. Deze overkluisde doorgang bevond zich vermoedelijk onder huis nr. 17, dan wel tussen de werfkelders van de huizen van 15 en 17, zoals ook uit de tekening kan worden opgemaakt.

Bij bouwhistorisch onderzoek van het huis en de kelder van het huis Oudegracht 166, is komen vast te staan, dat deze kelder twee uitgangen had naar de naastgelegen, inmiddels dichtgestorte straatkelder, die in 1604 ontstond door de opheffing van het wed naar de Oudegracht.¹

Aangenomen kan worden, dat de huizen 15 en 17 in de 17de eeuw een uitkragende houten voor- en achtergevel zullen hebben gehad, zoals ook voor de meeste andere huizen in deze straat het geval is geweest. De vroedschap liet uiteindelijk geen herstel meer toe van houten gevels, in verband met het brandgevaar; de daarop noodzakelijke versterking van de gevels leidde in de Donkere Gaard tot toestemming voor het bebouwen van de werf; voor de huizen 1 tot en met 13 is dit omstreeks 1700 het geval geweest. Het lijkt er op, dat na het overlijden van de laatste eigenaar van huis nr. 15, Johan Aerts van Druenen, afbraak van het huis heeft plaatsgevonden en dat de familie, in afwachting van verdere maatregelen van de overheid, tijdelijk een loods of schuur op deze grond heeft geplaatst; want op 16 mei 1664 werd door de Vroedschap de volgende resolutie genomen: *'goetgevonden en verstaen dat tot verwijdinge van het suydeynde van de donckere gaerd, het getimmer ofte loodse staende op den hoek over 't wet, aldaer sal worden affgekeurt ende by den eygenaer geammoveert, omme alsdan hierinne na gelegentheyte verders te worden gedisponeert.'*² Enig besluit van de Vroedschap tot afbraak van de huizen of vergoeding voor de eigenaren, is tot op heden niet aangetroffen. Alleen uit een transportakte van 1675, ten aanzien van het huis Donkere Gaard 13, lezen we bij de omschrijving van de naastgelegen huizen *'daer*

foto: Gerrit Jan van Ingen

*'t erve der afgebroocken huijs gecomen van den erfgenamen of nacomelingen van Johan van Dreunen zuydwaerts ... naest aen gehuyst ende geeft syn.'*³ De eigenaar van nr. 17 vestigt in 1643 nog een plecht op zijn huis en er mag toch wel van worden uitgegaan, dat het ook toen nog een redelijke woning betrof, zeker als we het beroep van de man (sijdelaeckencooper) in aanmerking nemen. Het lijkt het meest voor de hand te liggen, dat de huizen 15 en 17 na 1655 zijn afgebroken, ten behoeve van een toenmalig "verkeersprobleem".

Wat ons nog rest van de middeleeuwse huizen Donkere Gaard 15 en 17 zijn de

nog altijd aanwezige werf- en straatkelders, die nog een smalle werf tot aan het water overlaten, zoals op de foto duidelijk is te zien. Alleen ten aanzien van de kelder van het voormalige huis 15, werden afzonderlijke transportakten aangetroffen, in de jaren 1683, 1710, 1719 en 1731.⁴ In de laatstgenoemde akten van 1719 en 1731 wordt gesproken van *'geweesst zijnde het Oude Weth'*. Gelet op hetgeen thans bekend is, zal dit mogelijk op een misverstand berusten.

Aan de hand van de bij het Utrechts Archief aanwezige documenten met betrekking tot transporten en plechten (aan- en verkoop van huizen en hypotheeken) is een redelijk beeld te geven van de vroegere eigenaren en/of bewoners uit de 16de en 17de eeuw. Hierbij moet wel worden bedacht, dat toen geen sprake was van een kadaster of vermelding van huisnummers. Veelal moeten we het doen met vermelding van huisnamen of uithangborden en gegevens of feiten met betrekking tot aangrenzende huizen. Een chronologisch sluitend geheel is voor eenvoudige huizen vaak niet te verkrijgen. Over de eigenaren/bewoners van de verdwenen huizen kan het volgende worden vermeld.

Huis nr. 15

1568 In verband met de verbeurdverklaring van het burggraafschap en de rechten daarop van Hendrik van Brederode, werd in 1568 de grens van het burggraafschap als volgt aangeduid: *'dat het voirs. Burchgraefscap beghint van den helft van zeker huijsinge staende op de Vischmerck daer Den Hont uuyt hangt tot inde Doncker Gaerde exclusive tot aen zeker huysinge daer Den Haen uuijt hangt, ende es die huijsinge die die van Diemberbroeck toecompt.'*⁵ Ook uit andere beschrijvingen blijkt dat dit huis toen eigendom was van Petronella of Nelligen, dochter van Willem van Diemberbroeck en weduwe van Jacob Beijnop. De huisnaam "Den Haen" komen we verder in geen enkel stuk tegen, zodat het mogelijk is dat dit gegeven niet juist is.

1595 Uit de gegevens van een aangrenzend pand kunnen we opmaken, dat dan de eigendom berust bij Ghijsbert van de Water x Hendrica van Vyanendr.

1602-1625 In 1602 treden als eigenaren van het huis op de broers Gerrit en Cornelis van de Water, de erven Jan van de Water, Jan Ymert Borman, gehuwd met Marie van de Water. Zij verkopen het huis aan Aert Claesz. Van Druenen (ook wel genaamd Van Druenen, of Van Drienen). Van Druenen betaalde deze aankoop met contant geld, twee koopmansbrieven en enkele leningen, waarvoor plechten werden gevestigd, ten behoeve van Jan Ymert Borman (of ook Boschman) en de erven van Jan van de Water.⁶ Uit latere stukken weten we dat Aert van Druenen, die was gehuwd met Engeltgen van Heucelum, de kost verdiende als hoedemaker. Aert van Druenen is in 1612 overleden, waarna Engeltgen hertrouwde met Jacob van Hooff (of Verhoeven).

Ten behoeve van de kinderen uit het huwelijk tussen Aert en Engeltgen wordt in 1612 een plecht op het huis ingeschreven.⁷ In 1624 moet de weduwe van Aert van Druenen kennelijk geld lenen, waartoe zij

een plecht vestigt ten behoeve van Hendrick Jans van Kircharten op de *'alinge huysinge, kelder, cluys, bodem, erft, boort, onder die Donckere garde over oud Munster trans, daer "de Blauwe hoedt" uythangt'*.⁸ De eerder voor het pand als zekerheid aangeboden koopmansbrieven (1602) moeten in 1625 door de weduwe van Druenen worden omgezet in een plecht, ten behoeve van de weduwe van Gerrit van de Water.⁹

1629 Engeltgen van Heuckelum, weduwe van Jacob van Hooff en eerder weduwe van Aert van Druenen, verkoopt in 1629 het huis aan haar zoon Johan van Druenen, zulks met inbegrip van de hierop ingeschreven zes plechten tot een totaalbedrag van f 2.706,35. In de akte wordt nog gememoreerd, dat van het huis en hofstede *'d'een helfte in eigendom was van Engeltgen Cornelisdr. van Heuckelum en de andere helfte vercreeg ze door uijtcoop hare kinderen'*.¹⁰ Johan van Druenen in 1624 wonende aan de Hamburgerbrugh, huwt op 31 oktober 1624 met Haesjen van Barmentlo, die woonde aan *"die gaerbrugge"*. Het huwelijk werd gesloten in de Geertkerk. Johan was, evenals zijn vader, hoedemaker van beroep en vanaf 1643 wachmeester. Het echtpaar woonde onder de Donckere Gaerd, zeker tot het overlijden van Johan in 1655; hij wordt op 29 januari van dat jaar begraven in de Buurkerk, met achterlating van zijn vrouw, mondige en onmondige kinderen. In de jaren 1627 tot en met 1646 zijn een groot aantal kinderen van Johan en Haesjen dood geboren of kort na de geboorte overleden, blijkens de begraafboeken, waarin de begrafenis in de Regulierskerk is vermeld. Een viertal kinderen blijkt een langer leven te zijn beschoren, t.w. Aert, gedoopt op 21 augustus 1628 in de Domkerk; Hilgont, gedoopt op 20 augustus 1629 in de Domkerk; Megnart, gedoopt op 17 oktober 1630 in de Buurkerk; Andries, gedoopt op 3 september 1637 in de Buurkerk. Johan's weduwe, Haesjen of Hade-wich van Barmentlo, overleed in 1691 en werd op 22 april van dat jaar begraven in de Buurkerk. Haar woonadres was toen het Oude Munsterkerkhof. De zoon Megnart of Meynardus uit dit huwelijk, huwde met Elisabeth Vosch, uit welk huwelijk twee kinderen werden geboren, resp. Maria, gedoopt op 2 mei 1658 in de Domkerk en Johanna, gedoopt op 24 januari 1662, eveneens in de Domkerk. Het echtpaar en kinderen woonden in de Donkere Gaard, dus het is niet uitgesloten dat dit gezin bij de moeder resp. grootmoeder inwonend is geweest, tot het tijdstip van de sloop van dit huis.

Huis nr. 17

1568 Ook dit huis was eigendom van Petronella Diemerbroeck, weduwe van Jacob Beijnop.

1573 De eigendom berust bij Jan Corneliss van Helmond x Margriet van Bochoven, als deze een plecht doen vestigen.¹¹

1576 Het is 1576 als Henrick van Pasz, speldemaker, als eigenaar van het huis optreedt bij de verkoop daarvan aan zijn zoon Willem Henricksz. van Pasz, die deze aankoop moet financieren met

enkele leningen, waarvoor plechten worden gevestigd.¹² Het huis, dat dan de huisnaam *"t Gulden Zweerd"* draagt, is ook belast met een oude rente van 26 stuivers en een halve braspenning 's jaars ten behoeve van het Kapittel van Oudmunster.

1577-1586 Zeer kort daarna doet Willem Hendricksz. van Pasz, gehuwd met Catharina Herman van Leeuwensdr., het pand alweer van de hand, met handhaving van de diverse plechten. Koper is Marichgen Huijgensdr. weduwe van Jan Beamonts.¹³ Na haar overlijden in 1584, wordt het huis toebedeeld aan de kinderen, Cornelia en haar broers Cornelis Jansz. en Daniël Jansz. Beamont, die *'die rechte helfte van der huysinge ende hoffstede, door Dirck Jansz. van Amersfoort bewoont'* aan de huurder verkopen.¹⁴

In 1586 wordt de andere helft van dit huis aan de huurder verkocht door Willem Jansz. Schot, gehuwd met Emmeken, Jan Beamonts dochter.¹⁵

1629 Willem van Steenberch (Raet in de Vroetschap en Came-raar) en diens echtgenote Barthard van de Renen verkopen het huis aan Hendrick Jansz. van Hardenberch en diens echtgenote Jan-nichgen Leeuwen, die het huis reeds bewonen. Willem van Steenberch erfde dit pand van zijn vader.¹⁶ Gelijktijdig vestigt Van Hardenberch, *'zijdelaeckencooper'*, ten behoeve van Willem van Steenberch een plecht op het *'huis, kelder en cluys op de zijthoek van de Donkere Gaerde'*. Het huis draagt dan de huisnaam *"Orangen Hoet"*.

1643 Nogmaals vestigt Van Hardenbergh een plecht op zijn huis, de *"Orangen Hoet"* ten behoeve van Heerde Aernt Feyt *'out borge-meester, tegenswoordig schepen deser stadt'*.¹⁷ In dat jaar is Johan van Druenen nog altijd zijn buurman.

Na het hiervoor genoemde jaar zijn geen gegevens meer gevonden.

Noten

- 1) A.F.E.Kipp in Arch. en Bouwhistorische Kroniek van de Gemeente Utrecht, 1989, p. 101
- 2) Vroedschapsresolutie 16.5.1664
- 3) HUA, Tr. & Pl. 2.8.1675 (119-120)
- 4) HUA, Tr. & Pl. 9.3.1683 (46-47); 13.8.1710 (414-416); 15.11.1719 (481-483); 9.3.1731 (83-84)
- 5) M.W.J.de Bruijn en M.A.van der Eerden-Vonk : *"Het Utrechtse burggraafschap"* in C.Streefkerk e.a. *"Ter Recognitie"*. Opstellen bij afscheid Prof.mr. H.van der Linden, 1987, p. 62
- 6) HUA, Tr. & Pl. 27.8.1602 (107-108)
- 7) HUA, Tr. & Pl. 15.1.1612 (23-24)
- 8) HUA, Tr. & Pl. 28.2.1624 (94-97)
- 9) HUA, Tr. & Pl. 21.5.1625 (250-252)
- 10) HUA, Tr. & Pl. 30.7.1629 (20-21)
- 11) HUA, Tr. & Pl. 29.7.1573 (41-42)
- 12) HUA, Tr. & Pl. 1.2.1576 (82-83)
- 13) HUA, Tr. & Pl. 9.11.1577 (199-200)
- 14) HUA, Tr. & Pl. 8.5.1584 (211-212)
- 15) HUA, Tr. & Pl. 28.2.1586 (109-110)
- 16) HUA, Tr. & Pl. 10.6.1629 (308-309)
- 17) HUA, Tr. & Pl. 21.2.1643 (99-100)

Water en vuur aan de Gracht

Oudegracht 275 in goede en slechte tijden

door Joop van Markesteijn

Zomer 2008 was heel heet geweest. Kennelijk nog niet heet genoeg. Aan het eind van zaterdagmiddag 6 juli waren de sirenes van politie en brandweer bij ons in de buurt wel héél duidelijk hoorbaar: de Bartholomeibrug werd afgesloten voor het verkeer. Er moest wel iets ernstigs aan de hand zijn. Wij wilden wel eens weten wat er gaande was en gingen op pad. Bij de brug zagen wij al dikke rookpluimen en grote vlammen uitkomen boven de daken van de hoekhuizen Lange Smeestraat – Oudegracht. OnheilsPELLend. Aan de achterkant van de huizen, in de Kloostertuin, aangekomen zagen wij ook grote vlammen uit de daken van Oudegracht 275 en 273 slaan.

Een bewoner van het naastgelegen pand, nummer 271, spoot water met een huisbrandslang uit een dakraam. Hij probeerde hiermee het dak van zijn huis nat te houden. Gelukkig werd hij bij dit werk afgelost door een echte brandweerman. Het vuur heeft het dak van zijn huis niet aangetast, maar het gaf wel veel

waterschade.

Een dag later was er van de panden Oudegracht 275 en 273 niets anders over dan zwart geblakerde binnen- en buitenmuren, verkoelde balken, vloerdelen en dakspanten. Drie naastgelegen panden zijn zwaar beschadigd.

In Oudegracht 275 was sinds het eind van de vorige eeuw de kringloopwinkel van de ARM gevestigd met voornamelijk (tweedehands) kleding. De bovenwoning was een studentenhuis: er woonde 6 studenten.

Geruchten deden de ronde dat de brand aangestoken zou zijn in achtergelaten rommel in een verwaarloosd steegje achter de huizen. Niemand wist goed de weg in het hele gebouw. Allemaal omstandigheden die ik als gebrek aan zorg en onderhoud omschrijf

Ik besloot archiefgegevens over Oudegracht 275 te verzamelen: eigendom, bewoning en gebruik. Uit deze gegevens wilde ik aanvankelijk steeds aanwijzingen trachten te vinden over de zorg aan het pand besteed. (vermeldingen van verbouw en renovatie, van de onderhoudstoestand en dergelijke).

Dergelijke kwetsbare historische panden kunnen naar men algemeen aanneemt het best worden bewoond door particuliere eigenaren die daar steeds aanwezig zijn, toezicht houden, investeren in onderhoud (niet het huis onderhoudt de meester maar de meester het huis) de weg kennen en weten hoe te handelen in geval van nood. Het feit dat een particulier er jarenlang heeft gewoond, is echter nog geen garantie voor goede zorg: het gebeurt maar al te vaak dat een vrekke eigenaar aan het eind van zijn leven een

totaal uitgewoond pand achterlaat. Een huis waarin generatie na generatie dezelfde familie woont, heeft mogelijk de beste kansen op goede zorg: de zorg voor de kinderen strekt zich uit tot het familiehuis. Wat dit bovenstaande betreft, maakte het pand naar mijn mening ten tijde van de brand een slechte tijd mee. Het is mij niet gelukt consequent de vraag naar goede en slechte tijden te beantwoorden

De plattegrond van F. Hogenberg geeft de situatie van omstreeks 1550 weer. In de Lange Smeestraat en de Brandstraat, zoals we die nu noemen, staat aan beide zijden een min of meer aaneengesloten rij huizen. Binnen het blok omsloten door Oudegracht, Lange Smeestraat, Brandsteeg en Springweg, lopen een paar steegjes waaraan, zoals we later zien, 'carneren' gebouwd zijn.

Het huis nader bekeken

Geen huisnaam. Ik vond geen huisnaam. De meeste panden aan de Gracht hadden vanouds wel een naam.

Ook nu nog zijn er mensen die vinden dat een grachtenpand een naam moet hebben. Om die reden liet rond 1950 de toenmalige eigenaar/bewoner van Oudegracht 265 door een aan de overzijde wonende schilder van de firma Hoogeboom op zijn huis in grote letters onder de daklijst schilderen: 'Het Huis aan de Overkant.' Het staat er nog steeds.

De oudst mij bekende transportakte van de Oudegracht 275 uit 1587, spreekt van 'huisinghe ende hoffstede met allen haeren toebehoeren werff, kelder, cluis en bodem..' ...'alhier binnen Utrecht aenden westsyde van den oudegrafte bij de smebrug streckende voir van de stadsgrafte tot affter aen Jan Willemsz Smitt erff'.

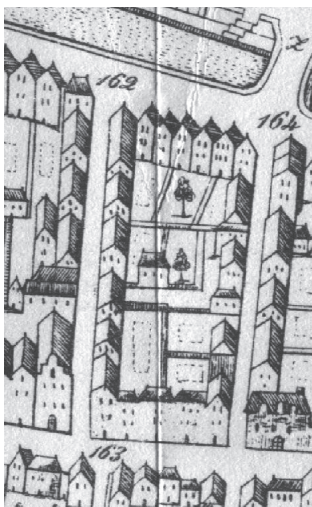
In latere transportakten, vanaf 1730 tot begin 19de eeuw, wordt vermeld dat het huis ligt aan de Oudegracht nabij de Smebrug; zuidwaarts het hoekhuis aan de Smeesteeg en noordwaarts de herberg Den Eest, strekkende met zijn werf en kelders van de stadsgracht tot achter de steeg met daaraan de kamers van de Geertkerk. Deze steeg was ook de achteruitgang van een drietal grachtenhuizen en gaf toegang tot zowel de Springweg als de Smeestraat. Deze kamers zijn begin 19de eeuw door de Geertkerk aan een drietal kopers verkocht en moesten aan het eind van de 19de eeuw plaats maken voor de nieuwbouw en omsloten tuin van het St. Andreasklooster (ontworpen door de Utrechtse architect Alfred Tepe, voltooid in 1883).

De steeg, waaraan eertijds de kamers stonden, bleef bestaan onder de naam van Keizerspoort. Tot in het begin van de jaren 80 van de vorige eeuw was deze steeg vanuit de Brandstraat min of meer publiek toegankelijk: er was een poortje met een klink, dat

foto: Joop van Markesteijn

Plattegrond F. Hogenberg

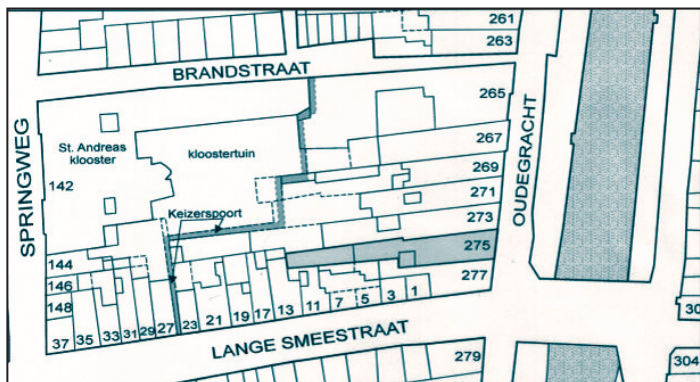

Wat overbleef van het interieur. foto: Joop van Markesteijn

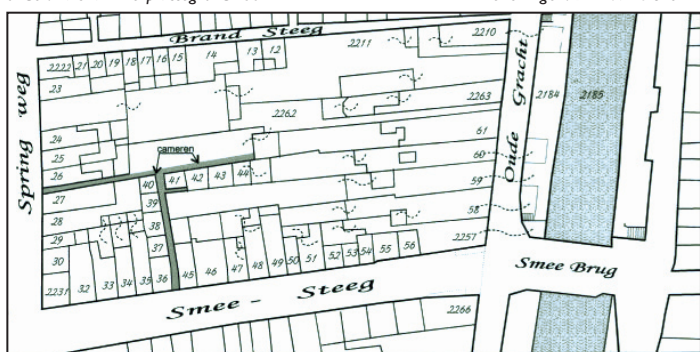
nooit op slot zat en verder belette niemand je de toegang. Via de kloostertuin kwam je uit in de Lange Smeestraat. Zodoende kon je indertijd een hele route binnendoor nemen: door de poort in de Haverstraat (naast nummer 22), na de Zwaansteeg te zijn gepasseerd, door de tuin van het NV huis en de poort in de Brandstraat helemaal tot in de Lange Smeestraat. Deze uitgang in de Smeestraat is nu nog te vinden als poortdeur in Lange Smeestraat 25 (zie bouwtekening uit 1906 nr. 203a). Deze poort met de daarnaast gelegen garage/deur vormde voorheen de toegang tot een garage/opslag,

boven: kadastrale minuut 1832

onder: huisnummerplattengrond 1974

Tekeningen: Dirk van Sichem

die toebehoorde aan de melkwinkel Springweg 144 van melkhandelaar Hesp. Later heeft diens zoon, Jos, die in het verbouwde ouderlijk woonhuis Springweg 144 woonde, hier een dubbel woonhuis met daarvoor een garage/opslaggebouwd.

Korte Bouwhistorie

Volgens een door de bouwhistoricus B. Klück in 1986 uitgebracht rapport, is het huis gebouwd in het begin van de 17de eeuw op middeleeuwse kelders. Hij concludeert dit onder andere uit de balklagen en de 17de eeuwse muurankers in de achtergevel. Deze verbouwing is wellicht het werk van de toenmalige bewoners de familie Schaep. Mogelijk werd het pand toen ook aangepast aan de stedelijke ordonnanties inzake brandveiligheid.

De kelder bestaat uit 2 achter elkaar geplaatste middeleeuwse tongewelven. Ook in de 18de eeuw zijn enige aanpassingen aangebracht: de binnenplaats is voor een deel bebouwd met een keukengebouwtje van twee lagen dat verbonden was met het huis door een overdekte gang met marmeren vloer, met aan de noordwand een aantal muurkasten met paneeldeuren. De huidige pui op de begane grond met van glaspanelen voorziene winkeldeuren dateert uit het eind 19de eeuw.

Bewoners, eigenaren en gebruik

1587-1730. De Familie Schaap.

Claes Henricus Schaap, schuytemaecker/schrijnwerker, kocht dit huis in 1587 van Jan Jacobus de Bonth gehuwd met Jannichgen Pauwelsdr. De Bonth verkocht omdat hij inmiddels in Leiden woonde en daar was aangesteld als poortenaar.

Omdat Schaap niet over de gevraagde aankoopsom beschikte, stelde De Bonth een zekere Gijsbert Antonisz van Voorst, eerste cameraar te Utrecht, aan als borg voor de plecht, groot f250,-, die Schaap hiervoor had opgenomen. Op 30 januari 1588 had Schaap zijn schuld afgelost en werd Van Voorst door De Bonth als borg ontslagen.

Schaap's eigendom werd omschreven als: een huis, hofstede, kelder, kluis en werf gelegen aan de westzijde nabij de Smebrug, strekkende van de gracht tot achter het erf van Jan Willemszn. Smith. Als belending werd genoemd: zuidwaarts het hoekhuis aan de Smeesteege van Willem Ghijsbertsz. Buth en aan de andere zijde, noordwaarts Aelbert Laurenszn Cothen, timmerman en beneden Gerrit Aertsz, droogscheerder. Op het huis rustte een oud-eigen van 10 gulden jaarlijks ten behoeve van het convent van de Reguliere Kanunniken.

In de loop der jaren zijn door de onderscheiden familieleden verbouwingen aan het huis uitgevoerd zoals blijkt uit de in 1592 door Claes Henricus Schaap vastgelegde afspraken met zijn buurman over de gezamenlijke muur en goot. Ruim 40 jaar later, in 1631, werd door zijn zoon Henricus Claes Schaap, de nieuwe eigenaar-bewoner, weer aangebouwd tegen buurman's muur.

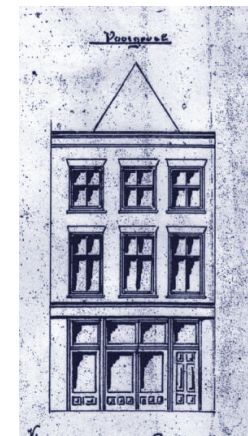
Na Henricus Claes Schaap erfden zijn kinderen Johanna en Wijnanda Schaap het bezit. Johanna Schaap huwde met Jacobus Vugter en na overlijden van beide echtelieden verwierf tenslotte één van de erfgenamen, hun zoon Johan Vugter, het huis. Hij verkocht het in 1730 buiten de familie.

1730-1733: Johan van den Bosch.

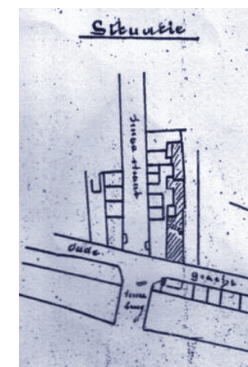
Op 24 maart 1730 werd voor het Gerecht der stad Utrecht getransporteerd en in volle eigendom overgedragen aan Johan van den Bosch, 'gesworene' (lid van de vroedschap) van de stad, voor f3.000,- het huis met grond en erf met kelders, kluisen en hof staande en gelegen aan de westzijde van de Oudegracht bij de Smebrug, strekkende voor vanaf de stadsgracht tot achter aan de kamers van de Geertekerk. Deze kamers, gebouwd in de 17de eeuw, stonden – zoals hierboven geschreven – aan een tweetal steegjes, die uitkwamen in de Lange Smeesteege en de Springweg. Het naastgelegen hoekhuis aan de Smeesteege was de herberg "Den Eest".

Op het huis rustte een oud-eigen van 10 gulden en vijf stuivers jaarlijks te voldoen aan het Burgerweeshuis.

Genoemde Johan van den Bosch betrok met zijn huisvrouw Machteld Schuijt de woning. Machteld was eerder gehuwd in 1706 met Simon Modee, die in januari 1726 was overleden. Uit dit huwelijk

Tekening van de voorgevel in 1906 (HUA)

Tekening van de situering in 1906 (HUA)

Bouwtekening 1906 (HUA)

met Modee waren 2 dochters geboren, waarvan de jongste in 1716 overleed; de oudste dochter Aletta Modee, huwde in juni 1726 met Johannes (Jan) van Beusekom. Ik heb niet kunnen vinden of Van den Bosch getrouwd was met Machteld Schuijt, maar de verstandhouding tussen Machteld moet niet al te goed geweest zijn: hij laat het huis in 1733 in het openbaar verkopen en vertrekt zelf naar elders terwijl zijn vrouw en schoonzoon in het huis blijven c.q. gaan wonen.

1733-1748: Jan van Beusekom.

Op de openbare verkoping van 13 mei 1733 voor Abel de Coole, notaris 's Hoofs van Utrecht, werd het huis ingezet voor f3.750,- en na afslag met f525,- gekocht door Jan van Beusekom, de schoonzoon van Machteld Schuijt, voor f4.275,-

(Om een indruk te geven over het prijspeil: ik vond in hetzelfde jaar een verkoopprijs van f6.900,- voor het nu toch veel indrukwekkender ogende pand Nieuwegracht 38).

Naast Jan van Beusekom en zijn vrouw Aleta bleef ook de (schoon)moeder, de weduwe Machteld Modee, in dit huis wonen. Na het overlijden van Aletta (14-9-1735) werden Jan en zijn schoonmoeder voogden over de minderjarige kinderen, Simon (*1731), Gertruidis (*1733) en Eva (*1735). Zij verzorgden gezamenlijk hun opvoeding. Toen Machteld op 27 november 1742 overleed, werd zij, evenals haar dochter in de Weeskerk begraven. (8 dragers; 14 ellen laken gescheurd). Toeziend voogd werd toen de schoonzus van Machteld, de kinderloze Wilhelmina Burger, weduwe van Juriaan Schuijt, wonende in de Mariastraat. Niet lang daarna verhuisde de familie hierheen. Jan van Beusekom verhuurde het huis aan Juffr. Maria Françoise Periard, weduwe van Jacob Karlen. In 1748 bracht hij het huis op de veiling.

1748-1812: familie Achterbergh.

De openbare verkoping van het huis vond plaats op 7 juni 1748 voor W. van Vloten, notaris te Utrecht. Jan van Beusekom gaf te kennen, als vader en voogd over zijn 3 minderjarige kinderen, in de echt verwekt en nagelaten bij Aletta Modee, overeenkomstig de resolutie van de Ed. GrootAchtb. Heren Burgermeester en Vroedschap, zijn woonhuis aan de Oudegracht 275 te veilen en aan de meest biedende te verkopen.

Een van de voorwaarden, waaronder het huis werd verkocht, was dat er geen sprake was van huurontbinding en dat het katoenen behang in het tuinkamertje niet in de verkoop was opgenomen omdat dit eigendom was van de huurders en door hen aangebracht.

Het hoogste bod van f6800 - werd uitgebracht door Everard Haen, die handelde namens Christiaan Achterbergh, koopman en zeepzieder. Achterbergh kocht het huis als beleggingsobject. De zittende huurster mocht er blijven wonen en nadien volgde de huurders elkaar op.

Christiaan Achterbergh was geen onbekende op de Oudegracht: hij woonde met zijn echtgenote Barbara Maria Kool aan de Hoge

Koornmarkt, huis "De Zon" (Oudegracht 211-213). Hij had sinds 14 januari 1750 octrooi verkregen voor het produceren van zeep. De zeepziederij was gevestigd in de kelders van bovengenoemde panden en in een van de pandjes in de naastgelegen Jacobsgasthuissteeg. In 1783 hield hij op met werken en ging wonen op zijn Buitenplaats "Zwanenburg" onder het gerecht Jutphaas. (Op de gronden van deze buitenplaats is in 1874-1875 de St. Nicolaaskerk op Jutphaas gebouwd). Hij verhuurde het huis De Zon met de zeepziederij aan zijn zoon Gijsbertus (gehuwd met Eleonora Maria Rijgars) voor de tijd van zes achtereenvolgende jaren voor f1.200,- per jaar en daarna bij continuatie. Een en ander – het zieden en het verhuuren - ging blijkbaar zo goed, dat de ouders Achterbergh in 1791 bij testament hun zoon Gijsbertus tot erfgenaam benoemde voor het huis 'De Zon' met erf, kelders en onderhuis inclusief de zeepziederij met de gehele inventaris, voor zover dit niet meer bedraagt dan een derde gedeelte van de gehele erfenis.

Op 12 mei 1794 overlijdt Christiaan Achterbergh en in datzelfde jaar Cornelis, hun jongste zoon. Zijn vrouw Barbara Kool bleef achter met een onmondig kind, Christiaan Joseph. Na het overlijden van Barbara Maria Kool op 7 maart 1799, komt het huis Oudegracht 275 in 1802 in handen van deze Christiaan Joseph, hun kleinzoon.

Bij het passeren van de acte van scheiding en deling op 19 augustus 1802 verschenen voor D. Rother, notaris te Utrecht, de heren Gijsbertus Achterbergh en zijn minderjarige neef Christiaan Joseph. Gijsbertus was voogd over Christiaan Joseph. Hierbij werd tevens een nieuwe huurovereenkomst opgesteld voor Theodora Argentina Gijbels – van Oostrum, die al sinds 1786 deze woning huurde.

1812-1814: Amos Rinckhuizen, rentenier, wonende op de Oudegracht nummer 307, Groot-Leeuwenberg, was min of meer groot huizenbezitter. Zo bezat hij alleen al op de Oudegracht de nummers 273, 286, 287, 313, 315, 321 en 331. Hij breidde zijn woningbezit nog verder uit met de aankoop van het huis Oudegracht 275 van Christiaan Achterbergh op 10 mei 1812 voor Martinus Wigman, keizerlijke notaris, residerend binnen Utrecht, departement van de Zuiderzee. Lang heeft Amos Rinckhuizen geen plezier gehad van deze aankoop: hij overleed op 6 februari 1814. Zijn vele huizen waren nagenoeg allen met een hoge hypotheek belast. Zij werden op een gerechtelijk vonnis in het openbaar verkocht en wel op 28 november voor Hendrik van Ommeren, notaris te Utrecht.

Op Oudegracht 275 – op gezag van de rechtbank op 9 augustus 1814 getaxeerd door Arie Kamperdijk, metselaar/schatter op f800,- – werd een bod uitgebracht van f1.275,-. Het pand werd – ten onrechte naar op 12 december werd geconstateerd – voor deze f1.275,- toegekend aan Leonardus Korver. Immers gebleken was dat gedurende 'het branden van onderscheidene waschligters' wel degelijk een hoger bod was uitgebracht van f1.600,- door Hendrik Rinckhuizen, die het huis derhalve in eigendom aanvaardde. Deze Hendrik was een zoon van Amos Rinckhuizen. Hendrik Rinckhui-

zen is koopman binnen de stad en behoorlijk gepatenteerd op 19 oktober 1814 door de President van het dagelijks bestuur van de stad. Hij woont in de Weistraat, wijk B nr. 203.

1814-1818: Theodora A. van Oostrum.

Vrijwel direct nadat Hendrik Rinckhuizen eigenaar van het huis werd, bood hij de woning te koop aan aan mejuffrouw Theodora A. van Oostrum. Zij was koopvrouw en sinds 1786 huurster van deze woning voor f2.120,-. Zij is de weduwe van de heer Theodorus Joh. Chr. Gijbels, die op 19 juli 1792, met achterlating van vrouw en 3 minderjarige kinderen is overleden. Op 27 december 1814 vond voor Hendrik Jan van Loenen, openbaar notaris binnen Utrecht, de overdracht plaats. Na het overlijden van Theodora Gijbels op 54-jarige leeftijd op 5 mei 1818 verkochten haar kinderen de woning.

1818-1834: Anna Sybille Vroom.

Voor Hendrik Stevens, notaris te Utrecht verschenen op 31 oktober 1818 de heren Theodorus J. Gijbels, wijnkoper, Jacobus Gijbels, R.K. priester te Amersfoort en mevrouw Elisabeth Th. Gijbels, gehuwd met de heer C. de Bondt, med. Doctor zijnde de erven van mevrouw Th. A. Gijbels. Zij verklaarden het woonhuis verkocht te hebben voor f4.700,- aan mevrouw Anna Sybille Vroom, laatst weduwe van de heer Gerardus B. Specht.

Anna Sybille Vroom (1760-1842), afkomstig uit Amersfoort, was eerder gehuwd met Nicolaas van Coeverdoren, overleden op 28-6-1806 in Amersfoort. Uit dit huwelijk werd op 23-3-1797 zoon Carel Cornelis Nicolaas geboren. Anna Sybille hertrouwde op 7 februari 1808 met Gerardus B. Specht. Gerardus geboren op 4 maart 1744 in Utrecht trouwde voor de eerste keer op 10 december 1786 met Johanna Maria van Overveld. Zij overleed op 29 mei 1788 kinderloos en werd begraven in de Weeskerk. Anna Sybille was zijn tweede vrouw. Gerardus Specht overleed op 23 december 1812. Op 74-jarige leeftijd verkocht Anna Sybille het huis en verhuisde naar het Begijnhof in Utrecht.

1834-1840: Bernardus van den Coolwijk.

Op 19 april 1834 werd op verzoek van Carel C.N. van Coeverden, koopman in wijnen, als gemachtigde van zijn moeder, Anna Sybille Vroom, het huis ingebracht op de openbare verkoping Achter Sint Pieter voor Gerardus H. Stevens, notaris te Utrecht, om het aan de meest biedende te verkopen. Het huis werd ingezet op f5.500,- en voor dit bedrag in koop aanvaard door de heer Bernardus van den Coolwijk, koopman in wijnen.

1840-1845: Jan Hendrik Cazius.

Op 3 juli 1840 kocht Mr. Jan Hendrik Cazius, advocaat en waarnemend Rentmeester-Generaal van de Duitse Orde voor Hendrik van Ommeren 'een huizinge, erve, grond, tuin met kelders en kluis en afgeschoten werf aan het water van de Oudegracht uitkomend, voorhuis, erf, kelder en buitenerf, ter grootte van twee roeden zestig ellen nabij de

Smebrug, op de perceelsgewijze legger onder Sectie C nummer 2258. Welke huizinghe is belast met een oudeigen van f10,25 jaarlijks ten behoeve van het Gereformeerd Burger Weeshuis te Utrecht.'

Hendrik Jan Cazius is als enige van de eigenaren/bewoners afkomstig uit een patriciersfamilie. Hij speelde een belangrijke rol in het politieke leven voor, gedurende en na de franse tijd voor de in Utrecht gevestigde Ridderlijke Duitse Orde.

Hij was naast advocaat, rentmeester der domeinen van de Prooisdij van Sint Jan (1815), secretaris-generaal van de Ridderlijke Duitse Orde (1802-1827), rentmeester (1827-1841) en rentmeester-generaal van die orde (1841-1845), lid van de raad van de stad Utrecht en door vererving grootgrondbezitter en directeur/eigenaar van de steenfabriek Voorzorg (1816-1840). Hij woonde in de door hemzelf in 1822 op de buitenplaats "Voorzorg" aan de Catharijnesingel gebouwde villa.

De hoge leeftijd en de wankelende gezondheid van zijn echtgenote waren de redenen om de Buitenplaats annex Steenfabriek "Voorzorg" te verkopen en elders te gaan wonen.

Voordat hij met zijn vrouw op Oudegracht 275 ging wonen, liet hij het huis renoveren en aanpassen aan het voor die tijd gebruikelijke comfort.

Het huis wordt na deze renovatie als volgt omschreven:

'Beneden: drie ruime inéén lopende kamers met stookplaatsen met marmeren schoorsteenmantels, en met kasten, allen behangen, geplafonneerd. De gang voorzien met wit marmeren vloerdelen en verschillende grote kasten.

Binnenplaats met berghok, ruime keuken met fornuis, wel- en regenwaterpomp en andere benodigdheden.

Tuin met overdekte zitplaats en berging voor gereedschap.

Onderverdieping: de wijn-,provisie-,turfkelders en verder de grote verwelfde kelder met werf aan het water gelegen.

Boven: drie 'vrolijke' vertrekken allen behangen en twee met stookplaatsen; ruim portaal met grote kasten en andere gemakken; droogzolder, vliering, drie dienstbodenkamers met bedsteden'.

De werfkelder werd in gebruik genomen door zijn zoon: de wijnhandelaar Jacob Pieter Cazius, die enkele huizen verder woonde op Oudegracht 293.

Het echtpaar heeft maar kort van hun nieuw verbouwde woning Oudegracht 275 kunnen genieten. Op 3 december 1840 overleed vrouwe Anna Christina Cazius – Reigersman en Mr. J. H. Cazius 5 jaar later op 77-jarige leeftijd. Beiden zijn bijgezet in het familiegraf op de begraafplaats Kerkveld te Jutphaas.

Op 28 april 1845 verkochten de 3 nog in leven zijnde kinderen het woonhuis op de openbare veiling aan Jacob Polak, koopman.

1845- 1871: Jacob Polak.

Het huis werd in het openbaar verkocht voor Cornelis G. Balbian van Doorn, notaris te Utrecht namens Vrouwe Christina J. Cazius,

weduwe van de Weledelgeleerde Heer Dr. Theodoor P. Bergsma, de heer Jacob P. Cazius, wijnkoopman en de Weledelgrootachtbare Heer Mr. Unico W.E. Cazius, zijnde de erven van Mr. J.H. Cazius.

Jacob Polak, koopman, werd eigenaar van het huis voor f8.500,-, de prijs waarop het huis was ingezet.

Jacob Polak (*1799) huwde op 4-11-1841 met Rosette de Beer (1822-1857). Zij kregen 5 kinderen: (Lodewijk (*1845), Estella (*1847), Anna (*1849), Claradine (*1852) en Maurits (*1854)

Nadat Jacob Polak besloten had om naar Amersfoort te verhuizen, waar al eerder zijn dochter Anna, na haar huwelijk in mei 1869 naartoe was gegaan, ondernam hij stappen om zijn huis te verkopen.

In het Utrechtsch Provinciaal en Stedelijk Dagblad werd aangekondigd, dat op zaterdag 1 april 1871, 's middags om 5 uur in het lokaal van verkopen te Utrecht, Achter St. Pieter, publiekelijk verkocht zal worden:

'Een hecht en sterk, net betimmerd en goed onderhouden HEEREN-HUIS, met erf, grond, tuin, kelders en kluisen, te Utrecht aan de westzijde van de Oudegracht, tusschen de Smee- en Weesbruggen, Wijk B, N° 37, voorzien van gasleiding, vijf beneden- en vier bovenkamers, allen behangen en gestucadoord of geplafoneerd, de meesten met stookplaatzen, twee gemetselde brandkasten, dienstbodenkamer, keuken, bekluisde kelders, voor- en achterzolder en vliering.—Te aanvaarden 1 mei 1871.'

Het huis werd voor Henricus C. Th. Goudoever, notaris te Utrecht, namens Hendrik Duijfjes, notaris te Utrecht, als gemachtigde van Jacob Polak, rentenier, aangeboden om aan de meest biedende te verkopen en ingezet voor f8.000,-

Na de afslag op 27 april mocht Johannes Duijtshoff, broodbakker, zich tegen de inzet eigenaar noemen

1871-1881: Jacobus Duijtshoff.

Op 29 april 1871 liet Jacob Polak zich uitschrijven en vertrok hij met zijn jongste zoon Maurits naar Amersfoort.

De nieuwe koper Johannes Duijtshoff (1821) nam in Mei 1871 met zijn gezin, bestaande uit moeder Johanna Korvezee (*1823) en de kinderen Elisabeth (*1850), Hermina (*1853), Catharina (*1858), Johanna (*1859), Jan (*1861), Gerrit Jan (*1864) en Everdina (*1866) intrek in deze woning.

Duijtshoff was broodbakker in ruste: Hij had sinds zijn huwelijk in 1850 op de Oudegracht, Weerdzijde nr. 8 een broodbakkerij, met 1 of 2 knechten. In 1881 verkocht hij Oudegracht 275 en ging hij terug naar Oudegracht 8, waar de bakker in 1890 en zijn vrouw in 1892 overleed.

1881-1919: Gerard J. van Vloten

Op 5 april 1881 verkocht Johannes Duijtshoff voor Johannes H Heuijbers, notaris te Utrecht, het huis aan Gerard J. van Vloten (1850- 1918), aannemer, metselaar/loodgieter voor f12.000.- . Het

huis was nog steeds belast met een oud-eigen van f10,25 per jaar. Gerard van Vloten betrok het huis met zijn vrouw Jacomina Velthuis (1852-1919) en 2 kinderen: Jacomina (*1878) en Helena (*1880). Later werden nog 2 kinderen geboren: Hendrik (1882 - 1909) en Maria (*1887).

Gerard van Vloten was een druk baasje: ik kwam zijn naam vaak tegen bij bouwactiviteiten in de stadsuitbreidingen aan de westkant van de stad. Hij verdiende blijkbaar goed, want hij verhuisde in 1888 naar de Korte Nieuwstraat 12 en verhuurde de woning aan de Oudegracht. In de Korte Nieuwstraat werden nog 3 kinderen geboren: Johan (*1892), Josina (*1893) en Frederik (*1889).

De huurders volgden elkaar snel op:

– Van 8-5-1888 tot 13-5-1889: R. J. Hooykaas, boekverkoper, (*7-4-1862) vertrok naar Amersfoort.

– Van 1889 tot 4-5-1892 : Jan van Oostrum, Directeur Veeverzekering, (*19-3-1863) gehuwd met D. G. Duberg (*16-5-1853) en hun zoon Jan (*8-1-1892). Zij vertrokken naar de Maliesingel.

– Van 5-7-1892 tot 22-5-1895: Gerardus Nicolaas Overwijn, arts, (*24-11-1859) gehuwd met M. Reijnvis (*22-2-1861) met hun zoon Johannes (*15-8-1893) en dochter Geertruida (*12-12-1894). Zij vertrokken naar de Nachtegaalstraat.

– Van 30-5-1895 tot 16-3-1898: Pieter Kreber, Rijksopzichter (*4-9-1828) gehuwd met C. H. Dieterich (1-7-1828) met dochter Corn. H. wed. van J. Wagenaar met haar 3 dochters en 2 zoons. De ouders Kreber vertrokken naar Bemuurde Weerd Oz. De dochter Cornelia H. met de 5 kinderen naar Oudegracht Tolsteegz. 127.

– Van 12-5-1898 tot 5-5-1902: Adriaan Harmen Hoytink, pianomaker, (*10-7-1849) gehuwd met Anthonia E. Kreber (*26-5-1856) met 3 zoons en 2 dochters. De familie vertrok naar de Ambachtstraat 5.

– Van 28-6-1902 tot 5-5-1908: Arie Meijers, verlakker, (*5-2-1870) gehuwd met A. Veldtink (*1-4-1865) met 3 dochters en zoon. Vertrok naar Oudegracht Tolsteegz. 4

– Van 1-4-1909 tot 1915: Anthonius J. Harzing, kok, (*30-9-1871) gehuwd met J. M. van Baaren (*8-5-1872) met 2 zoons en een dochter.

– Van 1915 tot 1922: Wed. A. Verminnen – van Rooijen

1919-1920: Johan van Schooten.

In 1919, na het overlijden van de weduwe Josina Van Vloten-Velthuis, werd het huis, op verzoek van de erven door Frederik W. van Vloten, arbitrant bij Bankierskantoor Gebrs. Chabot te Rotterdam, aangeboden op de openbare verkoping Achter Sint Pieter, voor G. Brouwer, notaris te Utrecht. Van Vloten handelde voor zich en als lasthebber van zijn broer en 4 zussen, die verklaarden te willen verkopen aan de meestbiedende het herenhuis met tuin en kelders aan de Oudegracht 275, belast met een oud-eigen van f10,25 per jaar. Het huis is verhuurd tot 1 mei 1920, voor f700,- per jaar en de werfkelder voor f100,-.

Koper werd, na inzet en mijning voor f14.400,- Hendr. T. Froonhof, assuradeur, die verklaarde het perceel gekocht te hebben voor Johan van Schooten, mineraalwater-fabrikant. Na een jaar en een verbouwing van de pui op de begane grond verkocht Schooten het pand.

1920-1977: familie Esselink.

Op 15 augustus verkocht wederom Hendrikus T. Froonhof, als lasthebber van F.W. van Schooten, voor Johannes A. Jansen de Limpers, als waarnemend notaris voor Adrianus T. Warren, notaris te Utrecht, het herenhuis, wijk B nr 37 op de Oudegracht te Utrecht voor f36.000,- aan de heer Martinus Esselink (*1874), koopman in Gelderse vleeswaren, gehuwd met Johanna Schinkel (*1868). Met 4 dochters en 3 zoons en nog een dienstmeid was het huis meteen vol. Binnen 8 jaar trouwden 2 dochters en de zoons, zodat er weer ruimte overbleef en het huis kon worden gesplitst.

In 1931, zijn dochters hebben inmiddels de meerderjarige leeftijd bereikt, wilde hij zijn eenmansbedrijf omzetten in een naamloze vennootschap met als medefirmanten de dochters Mej. Alberta G. Esselink (1904) en Mej. Alyda S. Esselink (1909).

Op 31 november vond dit plaats voor Mr. Johannes A. M. Koch, notaris te Utrecht, waarbij Martinus Esselink, voor zich en als lasthebber van eerder genoemde dames Esselink verklaarde bij deze te willen overgaan tot oprichting van de N.V. Esselinks Vleeswarenhandel, gevestigd te Utrecht; tevens tot splitsing van het huis Oudegracht 275 in een benedenhuis als magazijn en een afzonderlijke bovenwoning, kadastraal gemeente Utrecht nummer C 6634 en C6635.

De N.V. is opgericht als groothandel in vleeswaren met een stichtingskapitaal van f50.000,- en in bezit van een pand bestaande uit een magazijn met bovenwoning.

Op 1 juni 1967 is de gemeente Utrecht, op vonnis van de rechtbank te Utrecht, overgegaan tot onteigening van de voor de kelders gelegen werf.

Op 30 augustus 1945 verkocht Martinus Esselink, koopman en handelend als directeur van de N.V. Esselinks Vleeswarenhandel te Utrecht, voor Wilhelm T. A. Warren, notaris te Utrecht, het magazijn met kantoor en afzonderlijke bovenwoning met erf, grond en kelders, uitkomend aan de werf gelegen Oudegracht 275 en 275 bis te Utrecht voor f19.000,- aan Mejuffrouw Johanna S. Esselink, (1902) boekhoudster.

In 1977 verkoopt deze dame de woning en gaat het pand over in beleggershanden.

1977-1985: achtereenvolgens Mr. Hendrika van Disseldorp; zij verhuurt de kamers en de winkelruimte; daarna Leonard Tijssen N.V. Beleggingsgroep; daarna Neudeflat N.V.; daarna EMO - Groep B.V.

In de brand, uit de brand?

Stadsbranden zijn van alle tijden en maken op veel binnenstadbe-

woners een grote indruk. Ik kan mij de brand op 11 maart 1959 van het pand Oudegracht 323, de 'Morgenster' en de grote brand van het gebouw van K & W nog goed herinneren. Als er geen slachtoffers vallen heeft een brand soms ook voordeel: beide eerder genoemde panden zijn er aan de buitenkant veel mooier uit te voorschijn gekomen.

Oudegracht 275 heeft vele bewoners gekend en een veelsoortig gebruik. Tot begin vorige eeuw vooral in gebruik als woonhuis voor veelal grote gezinnen. De werfkelders als opslag meestal voor wijnen.

De laatste decennia is het huis in handen gekomen van beleggingsmaatschappijen, die het bovenhuis per kamer verhuurden, de begane grond als magazijn annex verkooplokaal en de werfkelders als opslagruimte.

Met het onderhoud was het droevig gesteld. Er zijn inmiddels plannen tot wederopbouw waarmee aan dit stuk van de Gracht weer een positieve bijdrage wordt geleverd. Zo'n brand blijkt dan toch ook een zeer krachtige impuls!

Van ouds De Ooijevaar

Oudegracht 171, Utrecht

door Frederike I. Kappers

Inleiding

Wandelaars die met het boekje van Susanne Weide over Utrechtse geveltekens¹ in de hand wandeling I volgen, zien op de grens van de Oudegracht-Lijnmarkt, recht tegenover de Gaardbrug, een ooievaar op het dak van Oudegracht 171 staan. Susanne Weide noteert: 'De ooievaar op het dak van dit huis herinnert aan een vroeger hier gevestigde winkel in babyartikelen. Het huis werd omstreeks 1880 verbouwd en is een voorbeeld van de Hollandse neorenaissance. In 1998 werd de plaatijzeren ooievaar hersteld door loodgietersbedrijf Weva uit Geldermalsen².

Deze tekst lijkt een afdoende beschrijving van het pand. Maar er valt toch meer over te vertellen. Het Centraal Museum te Utrecht bezit een beschilderd uithangbord van ijzer met de voorstelling van een ooievaar². Volgens de beschrijving in de database van het museum heeft dit uithangbord, gevat in wit stenen lijst, gediend als gevelsteen in het huis Oudegracht 171 bij de Gaardbrug. Het zou stammen uit de 18de eeuw. De afmetingen zijn 37,3x 35,8 cm. Het object komt al voor in de catalogus van het Museum van Oudheden³ van 1878 en was een schenking van mr A.M.C.H. Kock. In die tijd werd niet zo precies bijgehouden wat de geschiedenis van de objecten was. Later zijn vele museumstukken wel kunsthistorisch beschreven.

Voor het samenstellen van de collectiecatalogus "Utrechtse geschiedenis"⁴ is door de schrijfster van dit artikel onderzoek verricht naar de historische achtergrond van een aantal bouwfragmenten, waaronder dit gevelteken. De schriftelijke bronnen bevinden zich in Het Utrechts Archief te Utrecht (HUA). De eigenaren na 1800 konden opgezocht worden in het Kadaster vestiging Utrecht. De beschikbare tijd liet niet toe de bronnen uitputtend te onderzoeken. Hoewel het huis in 1889 van een nieuwe gevel is voorzien, is de rest ongetwijfeld ouder dan 4 eeuwen.

Adressen en aanduidingen van het huis/perceel in de loop der tijd

Voor de introductie van huisnummers rond 1800 waren huizen herkenbaar aan hun naam, die vaak aangegeven was op een uithangbord of gevelsteen. Oudegracht 171 blijkt van ouds "De Ooijevaar"⁵ te heten. Zo werd het genoemd in alle akten vanaf 1688 tot en met 1919. De naam van het huis is hierna in de vergetelheid geraakt. De bekende lijst van oude namen van de grachtenhuizen uit 1948⁶ vermeldt geen naam voor nummer Oudegracht 171.

Vóór 1810 werd de ligging van het perceel aangeduid met 'wz van de Oude Gracht voor a/d Lijnmarkt, schuin over de Gaardbrug' met de eigenaren van de buurhuizen (de zg. belendingen) ter nadere aanduiding. Na 1800 had het huis aanvankelijk de aanduiding wijk E nr 80. Later werd dat Oudegracht Tolsteegzijde nr 1 en vanaf 1917 Oudegracht 171.

Bijzonder is dat de eerste kadastrale aanduiding van 1832, C 1914, nog onveranderd geldig is in 2007. Het perceel heeft steeds de omvang van 84 centiaren gehad.

Bouwhistorie

Het huis ligt in het verlengde van de Gaardbrug. Het is het eerste huis aan de westzijde van de Oudegracht vanaf de Lijnmarkt geteld. Het heeft geen werf, dus ook geen werfkelder, maar wel een straatkelder in het bruggenhoofd van de Gaardbrug.

In de transporten van koop & verkoop en van plechten⁷ vóór 1800 wordt weinig verteld over het huis zelf. In 1691, evenals in 1919, is sprake van een huijsinge, kelder en kluis op de gracht uitkomend. Over de bouwhistorie is in de onderzochte archiefbronnen slechts één document gevonden.

Op 29-4-1718 werd per notariële akte⁸ een akkoord gesloten tussen Isbrant Bosch en Pieter Carel Mangart, wijnkoper, over de aanleg van een goot aan het huis de Oyevaer, westzijde Oudegracht en eigendom van Bosch.

De voorgevel is in de loop van de 19de en 20ste eeuw flink aangepakt. Hiervan zijn in het bouwtekeningenarchief van het Utrechts Archief enige tekeningen te vinden.

De verbouwingsaanvraag van 1859 van E80 door A.C.M. van der Wolk⁹ laat een aangepaste onderpui zien met twee ramen en de deur geheel rechts.

De verbouwingsaanvraag van 1889 van E80 door B. Timans gaat over het vernieuwen van de voorgevel en de kap van het perceel. De tekening laat een gevel in neo-renaissance stijl zien. De winkelpui heeft een deur in het midden en aan weerszijden een groot raam. Nb: op de tekeningen staat geen ooievaar op het dak!

De verbouwingsaanvraag van 1907 van Oudegracht T.Z. nr. 1 door de Gezusters Simonides gaat over het veranderen van de winkelpui met een deur rechts en één groot winkelraam.

Waarde van het huis

De notariële verkoopakten uit de 19de en 20ste eeuw geven ook de prijzen die betaald (of getaxeerd) zijn voor het huis. Deze prijzen zijn om te rekenen naar guldens van 2005 met de calculator van www.iisg.nl.¹⁰

jaar akte	verkoopprijs f	prijs in 2005 f	= €
1835	2.000	35.374	17.867
1844	3.500	73.654	33.423
1855	5.350	87.273	39.603
1872	6.950	134.563	61.062
1879	10.000	199.705	90.622
1906	13.000	293.949	133.388
1919	17.000	193.021	87.589

De verbouwing omstreeks 1889 heeft voor een flinke waardestijging gezorgd (omgerekend naar 2005), die echter niet blijvend was.¹¹

Gevelteken de Ooijevaar, Oudegracht 171 te Utrecht, Centraal Museum inv. nr. 477. Foto Centraal Museum Utrecht.

Eigenaren en bewoners

Vóór 1690

De oudst gevonden vermelding in de geraadpleegde bronnen stamt uit de 17de eeuw.

In 1678 werden de erfgenamen van Johan Verburgh genoemd als 'possesseurs' van het huis aan de westzijde van de 'Lijntmarckt tegenover de Gaertbrugh'. In een akte van 19-4-1688 wordt de eerste maal de naam 'Oyevaer' genoemd als belending van het buurhuis. Een paar jaar later, op 30-11-1690, handelde notaris H. van Woudenberg de verkoop af van een 'huysinge, erve ende gront, den Oyevaer, aan de westzijde van de Oudegracht ontrent de Lynmerckt by de Gaerdebrugh' door Catharina Terburgh weduwe van Johan Harthals en haar drie kinderen Anthoni, Cornelis en Luytien Harthals. De koper was Isbrant Bosch te Utrecht.

Weduwe Catharina woonde in de periode 1677-1689 in de Watersteegh omtrent 't Sant naast de Conick van Engelandt. Wijlen haar echtgenoot was bakker te Utrecht¹².

1690 – 1844 eigenaren familie Bosch – Kool – Achterberg

Door vererving is het huis anderhalve eeuw in eigendom bij één familie gebleven.

Isbrand (Ysbrand) Bosch kocht in 1690 Den Oijeveer¹³. Hij was getrouwd met Aletta Ouwens. Bij de scheiding van haar boedel in 1737¹⁴ waren er 3 kinderen: Ambrosius, Johanna (getrouwd met Jan Cool, wijnkoper en wonend te Utrecht) en Elias. Over Elias wordt gemeld dat hij niet meedeelt daar hij priester in een kloosterorde is. Het was een flinke erfenis: Ambrosius en Johanna kregen ieder 10 stuks onroerend goed bestaande uit huizen en kamers in de gerechten Utrecht en Bemurde Weerd en een hofstede met 30 morgen weiland in het Abcouw de Leeuwsgerecht. Johanna kreeg o.a. den Oyevaer en het huis daarnaast. Dit buurhuis was in 1832, bij de start van het kadaster, eveneens in eigendom bij de familie. Er zijn boedelscheidingen bekend uit 1802 van Barbara Maria Kool weduwe van Christiaan Achterbergh (zij was de dochter van Johanna Bosch), 1810 van haar ongehuwde dochter Johanna Aletta Achterbergh¹⁵, 1835 van Johanna Freijters weduwe van haar zoon Gijsbertus Achterberg en 1844 van Josephus Johannes Hoctin weduwnaar van haar kleindochter Barbara Maria Francisca Achterbergh, waarbij steeds het huis de Ooijevaar werd doorgegeven. Deze notariële akten zijn een goudmijn voor genealogen¹⁶.

Hoe ingewikkeld zo'n vererving kan gaan blijkt uit de laatste ronde binnen de familie Achterberg. Barbara M. F. Achterberg kreeg het huis bij de boedelscheiding in 1835. Zij trouwde in 1838 met Josephus Johannes Hoctin. Toen zij overleed erfde hun zoon Ludovicus F.J.M. Hoctin het huis. De zoon overleed enige tijd na haar en zijn vader erfde nu het huis. Hij hertrouwde met Johanna G. Nolet, die 30-1-1844 weduwe werd. Daar zij in Nijmegen woonde, liet zij het huis 21-11-1844 verkopen door de arts H.C.A.L. Fock. Fock woonde met zijn vrouw Johanna A.M. Achterberg, een zuster van

Barbara M.F. Achterberg, in het familiehuis E100, iets verderop aan de Oudegracht te Utrecht. Hiermee verdween het huis de Ooijevaar uit de familie.

De familie woonde niet zelf in de Ooijevaar, maar verhuurde het huis. In de boedelscheiding van 1810 staat dat het huis verhuurd was aan Johannes Kreelecamp voor f 150,- per jaar. Uit de volkstellingen en het bevolkingsregister blijkt dat de meeste huurders/eigenaar-bewoners het huis weer onderverhuurden.

Vanaf ca 1818 bewoonde de garentwijnder Pieter de Meijere het huis. Hij overleed 72 jaar oud op 2-7-1827. Het patentregister¹⁷ van 1828 vermeldt bij huisnummer E80: 'Pieter de Meijere, op den 1^e november 1828 is het beroep als garentwijnder met twee werklieden met het gebruik der vaste panden overgedaan aan den gezusters de Wit, waar van op het zegel van patent ingevolge art. XIV der Wet de overschrijving is gedaan; garentwijnder met 2 knechts, winkelier.'

Neeltje Johanna de Wit en haar zuster Catharina vormden samen de firma N.J. de Wit en C. de Wit. Het patentregister geeft aan dat zij winkeliersters waren, maar het is onbekend waarin zij handelden. Zij vertrokken rond 1835.

Eigenaar-bewoners 1844 - heden

Hierna huurde de winkelier Adrianus Maassen het huis. Zijn dochters Bernardina en Clasina Maassen kochten in 1844 de Ooijevaar van de weduwe Hoctin. De familie Maassen verkocht het winkelhuis waarin volgens de verkoopakte een affaire van garen en band gevestigd was, op 3-2-1855 aan Anna C.M. van der Wolk¹⁸. Tussen 1855 en 1858 stonden er geen bewoners ingeschreven. Anna liet een verbouwing uitvoeren in 1859 en vestigde er een kamerverhuurbedrijf met 10 gestoffeerde kamers. Zij woonde daar zelf en verhuurde behalve de kamers ook de kluiskeider. Na haar overlijden op 29-11-1871, lieten haar erfgenamen de Ooijevaar veulen. Carl Arnold Hoijing, die een magazijn van galanteriën, pendules, kristal en porcelein had aan de Stadhuisbrug nummer D21-3 werd per 13-1-1872 de gelukkige eigenaar¹⁹. Hij verhuurde het winkelhuis terstond aan Bernardus J. Timans, winkelier in manufacturen, die er met gezin en winkeljuffrouwen in trok. Timans wist 30-6-1879 Hoijing te bewegen hem het pand te verkopen²⁰.

Timans was degene die de voorgevel in 1889 ingrijpend liet vernieuwen. Het gezin vertrok 14-1-1893 na ruim 20 jaar aan de Oudegracht gewoond te hebben naar Westfalen, waar de vrouw des huizes, Emma C. Muller, vandaan kwam.

Het winkelhuis werd weer verhuurd, nu aan de winkelier W.H.T. Bus. Hij werd 28-8-1896 opgevolgd als huurder door de drie gezusters Simonides: Margaretha Gerberdina, Geertje Maria, weduwe van Pieter Smit, en Janna Gerben. De dames waren modiste van beroep en hadden een winkel in damesmodeartikelen. Margaretha staat in het bevolkingsregister ingeschreven als hoofd van het gezin. Na het overlijden van B.J. Timans op 15-2-1906 in Munster, verkochten zijn in Westfalen wonende erfgenamen het huis aan Margaretha en Janna²¹. De dames verhuisden in 1919 de 'activiteiten in

De ooievaar op het dak van Oudegracht 171 in 2007.
Foto F.I. Kappers.

modes' naar Zadelstraat 13. Het huis verwisselde 15-3-1919 van eigenaar²². Johannes de Ruwe, de nieuwe eigenaar, dreef tientallen jaren een melksalon in de Ooijevaar. Hij had bovendien een filiaal op het adres Nobelstraat 43. Evenals alle voorgangers, verhuurde ook hij gedeelten van het huis aan derden.

Het huis is nog steeds in het bezit van deze familie. De huidige eigenaresse vertelde dat indertijd de Melksalon vooral klanten had onder de leerlingen van het Bonifatius Lyceum, de HBS en de Kweekschool, die in die periode in de binnenstad waren gevestigd. Maar ook de ouders en de familie van deze leerlingen bezochten de zaak. Verder kwamen er leraren en docenten van de scholen, docenten en bezoekers van de Universiteit, en bovendien bewoners en bezoekers van de binnenstad.

Een belangrijke reden om de Melksalon te bezoeken was het feit dat het was toegestaan 'meegebrachte eetwaren te nuttigen'. Nu is dit uit de tijd maar vroeger was de welvaart aanzienlijk minder en maakte men dankbaar gebruik van deze mogelijkheid.

Vanaf 1950 is het assortiment uitgebreid met belegde broodjes en soep. De mogelijkheid om meegebrachte eetwaren te nuttigen is in stand gebleven tot de zaak in 1975 werd gesloten.

Hoe kwam het gevelteken in het bezit van het Museum van Oudheden?

Dr. H.J. Broers die in 1874 het bekende boekje "Utrecht, historische wandelingen" publiceerde, vertelt dat vóór de Franse Tijd elk huis zijn eigen naam had, meestal met een steen in de gevel waarop enig voorwerp gebeiteld stond. 'Van deze vindt men nog vele overblijfsels op het gedeelte der Oude Gracht tusschen Weesbrug en Lijnmarkt, als: de Blauwe Hen, de Bel, de Rijksdaalder, de Ooievaar, de Olifant, het Zwarte Paard enz.' en 'De meeste gevelsteenen echter zijn bij verbou-

Gezicht vanaf de Domtoren naar het zuidwesten op de Oude Gracht en Lijnmarkt. Ansichtkaart gemaakt door W.C. van Dijk. Te dateren ca 1870. In collectie A. Braat.

De Gaardbrug met zicht op Oudegracht 171, vanouds genaamd de Ooijevaar. Aquarel E. Hovy.

wing der woningen verdwenen. – In lateren tijd heeft men getracht die steenen zooveel mogelijk op het Stads-Archief te verzamelen, maar de onverschilligheid der burgerij doet er evenwel nog vele te loor gaan.'

Uit dit verslag blijkt dat het gevelteken rond 1874 nog aanwezig was. Maar niet voor lang, want in 1878 wordt het in de catalogus van het museum vermeld.

Het ziet er naar uit dat mr A.M.C.H. Kock²³, een notabele uit de stad, het tot zijn taak rekende het gevelteken van de Ooievaar te bewaren voor het nageslacht.

En de ooievaar op het dak?

Oudere inwoners van Utrecht hebben hem daar altijd zien staan. Uit ons archiefonderzoek is niet gebleken wanneer hij daar is neergestreken. Maar we kunnen wel aan de hand van oude foto's een reconstructie maken.

Er bestaat een Ansichtkaart van een foto van het huis en omgeving, gemaakt omstreeks 1870. Het huis heeft een trapgevel, maar geen ooievaar op het dak.

In de gelagkamer van de Postillon, het café op de hoek van Lijnmarkt en Gaardbrug, hangt een reproductie van een aquarel gesigneerd door E. Hovy. We zien de Postillon op de Gaardbrug vóór de verbouwing van 1905. Links zien we de gevelrij van Oudegracht 171-175. Heel duidelijk is de ooievaar op het dak van nr 171 te zien. Nadat zij in 1902 met J.H. Adriani getrouwd was, signeerde Elizabeth Hovy vaak met Adriani-Hovy. Daarmee is de aquarel te dateren rond 1900²⁴.

De beeldbank van HUA bezit een foto uit 1904²⁵ waarop eveneens de Gaardbrug met de Postillon en een stukje Oudegracht en Lijnmarkt te zien zijn. Als we heel goed kijken zien we een ooievaar op het dak van Oudegracht 171. Het zou zo kunnen zijn dat de heer Timans zijn neorenaissance gevel heeft willen verfraaien met een versiering op de top van de gevel zoals zoveel huizen in die stijl had-

den. Om voor de hand liggende redenen heeft hij daarbij gekozen voor een ooievaar. De vogel zal niet lang na de verbouwing van de gevel in 1889 geplaatst zijn.

Hoe verhalen door elkaar gaan lopen blijkt o.a. uit het boek “Ook dit is Utrecht” dat het Utrechtsch Nieuwsblad in 1962 het licht deed zien. Over het huis met de ooievaar wordt verteld dat hier vóór 1917 een vermaarde winkel in babygoederen was gevestigd. Vele vrouwelijke klanten lieten zich hier in koetsjes heen rijden. Uit familieoverlevering weet de huidige eigenaresse echter dat even verderop de banketbakkerij van Van Wijngaarden gevestigd was. Hier kwamen de klanten met koetsen voorrijden om gebak te halen.

Ten overvloede: De laatste verkoop van het huis vond plaats in 1919. De dames Simonides verkochten toen het huis aan melksalonhouder J. de Ruwe. In de notariële akte wordt het huis nader beschreven met ‘*van ouds genaamd de Ooievaar*’. Dat duidt niet op een zaak in babyartikelen. Het verhaal over de winkel in babyartikelen wordt herhaald in de boekjes van Lagers en Weide²⁶. Maar helaas, het is dus niet waar.

Een mooier verhaal wordt ons voorgeschoteld in het boekje dat de Gemeente Utrecht uitgaf over historische muurreclames. De auteurs meenden dat de ooievaar verwees naar de eerste Utrechtse particuliere kraamkliniek. Navraag bij de auteurs leerde, dat dit een verhaal van horen zeggen was, dat niet voldoende geverifieerd was. In de volgende druk zal het weggelaten worden. Niet alles wat gedrukt is, is waar!

De huidige eigenaresse herinnerde zich dat de lunchroom indertijd de Lepelaar heette. Die naam stond ook op de menukaarten. Het was haar niet bekend waar die naam vandaan kwam. Bij het archiefonderzoek is de naam ‘Lepelaar’ nimmer aangetroffen.

Zo eindigt dit verhaal met de ontrafeling van de raadsels rond de ooievaar en met een nieuwe vraag naar de herkomst van de Lepelaar.

Noten

1 Susanne Weide, 2004. *Langs Utrechtse geveltekens*. Uitgave Stichting Het Utrechts Gevelteken Fonds, blz 23.

2 Centraal Museum, *collecties Stads geschiedenis en Toegepaste Kunst, inventarisnummer, oud C1928/1063, nieuw 477*.

3 Voorganger van het huidige Centraal Museum te Utrecht.

4 Zie: R. de Bruin & M. Brinkman, 2007. *De verzamelingen van het Centraal Museum Utrecht, deel 9 Utrechtse geschiedenis*. Uitgave Centraal Museum Utrecht.

5 De schrijfwijze varieert in de loop der tijd.

6 *Utrechts Oudegracht. Tentoonstelling georganiseerd door de stichting het Utrechts Monumentenfonds*. Utrecht, 1948.

7 De eigenaren en huizen zijn terug te vinden in de klappers op de registers van transporten van koop & verkoop van onroerend goed en plechten daarop, verder kortweg ‘transporten en plechten, Tr&Pl’ genoemd. De registers zelf zijn op microfiche in HUA te raadplegen. Plecht = hypotheek.

8 HUA Notariële akten inv. nr. U160a3, aktenr. 20, d.d. 29-4-1718. Te vinden in NOTARIS via www.hetutrechtsarchief.nl.

9 *Utrechts Documentatiesysteem (UDS) kaart Oudegracht 171, verbouwingsaanvragen van 1859, 1889 en 1907*. Te vinden op www.documentatie.org.

10 Internationaal instituut voor sociale geschiedenis.

11 Wellicht een effect van WO I?.

12 NOTARIS: inv.nr. U77a4, aktenr. 48, d.d. 15-3-1677; inv.nr. U117a1, aktenr. 151, d.d. 18-7-1689.

13 NOTARIS: inv.nr. U93a19, aktenr. 50, d.d. 30-1-1690.

14 NOTARIS: inv.nr. U162a18, aktenr. 9, d.d. 18-5-1737.

15 Zij woonde op de buitenplaats Zwanenburg in het gerecht Jutphaas. De schrijfwijze van de naam Achterberg varieert: Ag/chterberg(h).

16 HUA Tr & Pl: 19-8-1802, blz. 477-492 en 14-10-1810, blz. 732-744; Notariële akten: inv.nr. U324c029, aktenr. 10055, d.d. 13-8-1835; inv.nr. U312a032, aktenr. 6395, d.d. 21-11-1844.

17 In de 19de eeuw was er een patentbelasting op de uitoefening van een beroep of bedrijf. De patentregisters bevatten de namen van de belastingplichtigen, gerangschikt per huisadres.

18 HUA Notariële akten: inv.nr.U325d029, aktenr. 4050, d.d. 3-2-1855.

19 HUA Notariële akten: inv.nr. U2721022, aktenr. 3027, d.d. 13-1-1872.

20 HUA Notariële akten: inv.nr. U2721022, aktenr. 6860, d.d. 30-6-1879.

21 Kadaster Utrecht deel 676 nr 100.

22 Kadaster Utrecht deel 834 nr 29.

23 Rechter plaatsvervanger en procureur, lid gemeenteraad 1881-1898, lid Provinciale Staten 1886-1898.

24 De uitbater van de Postillon meende dat het origineel zich zou bevinden in het Centraal Museum. Navraag leerde dat het museum de aquarel niet in de collectie heeft.

25 HUA beeldbank cat.nr 1730.

26 Weide: zie noot 1; H. Lagers, 2003. *Herstelde monumenten*. Uitgave Gemeente Utrecht, blz 18.

In De Vergulde Valck

door Ben van Spanje

Inleiding

Op de hoek van het Oudkerkhof en de Vismarkt is al meer dan 100 jaar, om precies te zijn sinds 1898, een herenmodewinkel gevestigd: Veltman - Liesting, een 'gentlemans outfitter', zoals de Engelsen zeggen. Als je alleen naar de pui kijkt, lijkt het één pand. Dat komt omdat de pui met zijn grote winkelruiten een geheel vormt. Kijk je naar boven, dan zie je dat het oorspronkelijk niet één pand is geweest. Ook als je naar binnen gaat, zie je dat de verdiepingen verschillende niveaus hebben.

Het Oudkerkhof

In vroeger eeuwen was het Oudkerkhof, zoals de naam als zegt, een kerkhof en wel dat van de collegiale kerk van St. Maarten, of wel de Domkerk'. Het werd daarom ook wel het Oude Domkerkhof genoemd. Het was omgeven met een gracht. Het Oudkerkhof is een der oudste bebouwde wijken van de stad Utrecht. In de late middeleeuwen stonden aan de zuidzijde diverse poorten en poorthuizen van claustrale huizen² gelegen aan het Domplein. Er is een transportbrief uit 1294 waarin sprake is van de verkoop van een huis aan Willem Wolfradus, en een erfpachtbrief uit 1321, betreffend een hofstede van Lambertus Vecte. Ook in charters van het kapittel van de Dom is sprake van woningen aan de zuidzijde van het Oudkerkhof, waar vermaarde Utrechtse geslachten woonden, zoals de familie Van Jutphaas, Van Amstel, Van Lichtenberg, Clarenborch, en andere. In de 16de en de 17de eeuw werden de huizen verkocht aan particulieren³.

In latere tijden was aan de noordzijde van het Oudkerkhof het slagersgilde gevestigd. In de daarachter gelegen straat, nu de Annastraat, werden geslachte dieren schoongemaakt. De straat heette daarom toen de Vuilsteeg.

Bij opgravingen op het Oudkerkhof in 1977 zijn sporen van christelijke begravingen aangetroffen, die dateren van tussen 690 en 780 na Chr.

Het Hondegat

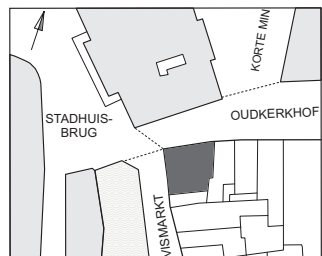
Aan de zuidzijde van het Oudkerkhof, recht tegenover de Korte Minrebroederstraat, was een steeg: het Hondegat. Deze kwam met een bocht uit op de Vismarkt waar nu Vismarkt 6-7 staat. Hier woonde ooit Willam Hont. Hier stonden ook huizen. In later tijd, maar vóór 1843, is deze steeg bij de belendende woningen getrokken.

De Vismarkt

De Vismarkt is een der oudste marktplaatsen van Utrecht.⁴ In 1196 woonde er in de stad een aanzienlijke familie genaamd: Van de Vischmarkt. In 1358 bezat Geradus van de Vischmarkt, schout van de stad, een huis op de Vismarkt. De eerste officiële vermelding komt voor in een raadsbesluit van 1331, waarin een huis wordt verkocht aan William Hont.

De Vergulde Valck hoek Oudkerkhof/Vismarkt.
Foto: Simon den Daas

Plattegrond op bouwtekening 1961.
Tekening: Dirk van Sichem

De panden

Als je naar de begane grond van het hoekpand Oudkerkhof/Vismarkt kijkt, lijkt het alsof de herenmodezaak is gevestigd in één pand. Dat komt omdat de pui met de winkelramen visueel een geheel vormt. Kijk je echter naar boven, dan zie je dat dat niet zo is. Als je naar binnen gaat zie je dat de verdiepingen verschillende niveaus hebben. Het pand is een samenvoeging van 3 panden: Oudkerkhof 3, Oudkerkhof I en het toenmalige pand Vismarkt I. Volgens het Utrechts Documentatiesysteem had het achterhuis van Oudkerkhof I het adres Vismarkt 1/1a. In 1903 is dit adres opgeschoven naar het huidige pand Vismarkt I. Het adres Oudkerkhof I wordt niet meer gebruikt. Op de begane grond zijn de panden samengevoegd.

De kadastrale kaart van Utrecht van 1832, (OAT 1832) is de eerste goede kaart waarop de percelen en hun eigenaren exact zijn aangegeven. Uit deze kaart blijkt, dat het hoekpand Oudkerkhof/Vismarkt op drie percelen staat. Oudkerkhof 3 is sectie A nummer 1311, Oudkerkhof I is A 1312 en Vismarkt I is A 1313. Alle drie de percelen hadden toen een andere eigenaar.

De eigenaar van A 1311 was toen Johannes Willem Arends, broodbakker, A 1312: was van Cornelis van der Bosch, visverkoper, en A 1313 was van het R.C. Kinderhuis in de Donkerstraat.

Oudkerkhof 3

Het pand heeft nu 3 bouwlagen en een kap. Opvallend is de houten erker, een verschijnsel dat in de tijd waarin het werd verbouwd in de mode raakte⁵. Men kon daarmee de daar achterliggende kamer groter maken. Er moest wel precario voor worden betaald. De vensters hebben eenvoudige Jugendstil-motieven. De voorzijde van de dakkapel heeft de vorm van een hoefijzer.

Albertus Theodorus Engelman heeft op 2 januari 1906 Oudkerkhof 3 gekocht en het pand daarna laten bouwen door B.J. Van Baaren, die op de Oude Gracht woonde. Van het pand dat daarvoor op deze plaats stond is niets bekend. Bij de bouw zijn alleen de zijmuren en de achtergevel van het oorspronkelijke pand blijven staan⁶. Er moest een privaatsput worden aangelegd. Probleem was, dat daarvoor onder het pand geen plaats was. Engelman kreeg toestemming om de privaatsput direct vóór de gevel onder de stoep te plaatsen en de toegang 'direct buiten de houtbestrating te houden'. De straat was in die tijd kennelijk nog met houten blokjes bestraat. De daarvoor noodzakelijke aanpassing van het gemeenteroof moest ook worden betaald.

Aan het eind van het zelfde jaar (3-11-1906) stierf zijn echtgenote Louise Judith Engelkamp. Haar moeder, Hendrina Slettering erfde 1/8 deel dat zij weer

Bouwtekening gevel Oudkerkhof 3, 1906.
(HUA)

Bouwtekening Oudkerkhof/Vismarkt, gevel Oudkerkhofzijde (HUA)

Gevelsteen in hoekpand Oudkerkhof/Vismarkt. Foto: Simon den Daas

aan haar schoonzoon verkocht. A. Th. Engelman trouwde voor de tweede keer met Maria Elisabeth Jaspers uit Den Haag. Hij overleed op 30 oktober 1927 in Den Haag en zij op 4 juli 1945 ook in Den Haag, beide geen kinderen nalatend. Hendrina Slettering liet het pand na aan de RK parochie St. Anthonius en Lodewijk in Den Haag. Deze verkocht het op 4 november 1953 aan Richard Maria Henricus van de Pas, koopman te Utrecht. In 1965 werd de NV Veltman-Liesting eigenaar.

In 1915 is de pui weer gewijzigd. Er was oorspronkelijk één etalage met links en rechts een deur. De rechterdeur gaf toegang tot de bovenverdieping, die apart kon worden verhuurd. De nieuwe pui kreeg één deur in het midden met een etalage aan beide zijden daarvan. De bovenverdieping werd bereikt via een deur in de winkel. Engelman woonde vanaf augustus 1890 op Vismarkt 1 en had daar een viswinkel annex broodjeszaak.

Oudkerkhof 1

Dit hoekpand is opgenomen in de gemeentelijke monumentenlijst⁷. Het pand heeft nu drie bouwlagen met een omgezette lijstgevel. Zowel aan het Oudkerkhof als aan de Vismarkt zijn risalieten. De begane grond is samengevoegd met die van het buurpand Oudkerkhof 3 en het toenmalige pand Vismarkt 1. In de gevel zit een 17de eeuwse gevelsteen met de afbeelding van een valk en de tekst: IND^E VERGULD^E VALCK. In 1888 is het gekocht door de firma gebroeders Engelman van Johannes van Schaick, conducteur op een stoomboot. In 1891 is het verenigd met het toenmalige pand Vismarkt 1. In 1960 is het gekocht door Carolus Bernardus Georg Maria Drabbe, eigenaar van de firma Veltman-Liesting. In 1967 is het pand op naam gesteld van NV Veltman-Liesting. Op de, hier niet gereproduceerde, plattegrond is te zien dat het pand een ingang heeft aan de Vismarkt en een aan het Oudkerkhof. Niet duidelijk is, of deze situatie ook vóór de verbouwing bestond.

Vismarkt 1

Ook dit pand staat op de gemeentelijke monumentenlijst⁹. Het is een smal, hoog pand met drie bouwlagen, gebouwd in 1885. De eerste verdieping heeft een fraaie erker met veel natuursteen. Bijzonder is de terracotta bekroning van de schoorsteen. Het pand is bijzonder door de uitbundige verzameling van verschillende stijlen met neorenaissance elementen. Bij de verbouwing in de zestiger jaren van de vorige eeuw heeft een prachtige, boogvormige etalage plaats moeten maken voor de huidige saai. In 1888 is het pand op een openbare veiling gekocht door Cornelis

Links de gevel van Oudkerkhof 1-3, rechts de gevel van de Vismarkt 1. Tekening: Dirk van Sichem.

Johannes Engelman van Johannes van Schaick, die we ook bij Oudkerkhof 1 tegenkwamen. In 1891 is het pand samengevoegd met Oudkerkhof 1.

De namen van huizen

Vóór 1795 hadden de huizen in Utrecht geen nummer maar hadden ze namen die op de gevel of op uithangborden stonden. Bij de verkoop van een huis werd de straat vermeld waar het pand was gelegen en wie de eigenaren of bewoners van de belendende panden waren, waarbij ook de naam van het huis en die van de buurpanden werd vermeld. In de loop der tijd veranderden die namen wel eens en dat kan dan bij onderzoek verwarring geven. Zo staat in het historisch werkmateriaal van Van Klaveren¹⁰, dat Oudkerkhof 1 in de loop der tijd de volgende namen heeft gehad: Ave Maria (1579), De Valk (1589), De Drie Mollen (1634), Den Duytsen Wijnverlater (1638) en De Mol (1724). Bij onderzoek in het register van Transporten en Plechten naar de eigenaren blijkt echter wat anders. Wat trouwens daarbij opvalt, is dat in de meeste verkoopakten het huis De Valck is gesitueerd aan de Oude Gracht tussen de Stadhuisbrug en de Maartensbrug (= de Vismarkt) maar in een paar ook op het Oudkerkhof. Op grond van het register transporten en plechten zijn de namen van Vismarkt 1 en de belendende panden als volgt:

- 1) Oudkerkhof 1 heette *De Valck*,
- 2) Oudkerkhof 3 heette *De Steur*,
- 3) Vismarkt 1 heette *Ave Maria* en later *De (Hoogh)(Duitsen) Wijnverlater*,
- 4) Vismarkt 2 heette *De Mol*,
- 5) Vismarkt 3 heette *De Otter*.

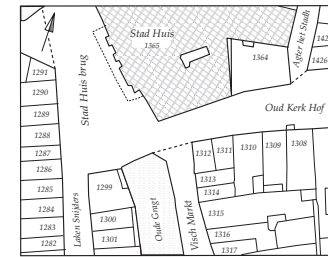
Wijkhuisnummers

In 1795 werden wijkhuisnummers ingevoerd. Zo had Oudkerkhof 3 nummer F 90 en Vismarkt 1 nummer F 94. Vismarkt 1bis had óók nummer F 94 en had een ingang aan het Oudkerkhof. Daar het hetzelfde wijkhuisnummer had als Vismarkt 1, zal het een bovenverdieping daarvan zijn geweest. De tussenliggende nummers, 91 t/m 93, hoorden bij woningen 'onder het stadhuis' en zijn later vervallen. Volgens een aantekening bij de omnummeringstabellen van 1890, toen de straathuisnummers werden ingevoerd, bestaat Oudkerkhof 1 niet. Wellicht is de begane grond van het pand vóór die tijd al bij Oudkerkhof 3 gevoegd.

Bedrijvigheid

Eigenaren van een pand zijn niet altijd ook de bewoners ervan, ook in vroeger tijden niet. In de gegevens van volkstellingen, bevolkingsregister en adresboeken zijn de namen, en soms ook de beroepen, te vinden van de bewoners.

Op Oudkerkhof 3 was vroeger een tapperij of een slijterij gevestigd. Van 1824 tot 1894 woonde hier een tapper, een tapster, een bottelier of een slijter. In 1824 woonde Johannes Muller er met 7 kinderen met zijn schoonzuster. Muller staat vermeld als winkelier,

Deel van de kadastrale minuut 1832 Tekening: Dirk van Sichem.

hij overleed in 1825. Verder woonde er Johannes ten Holt met zijn vrouw. In 1830 woonde er A. van den Steuvel, in 1840 Jacobus Beyrends afkomstig uit Nijmegen, die in 1866 overlijdt. Onduidelijk is wie dan de tapperij overneemt. In 1876 woont er wel Pieter Breevelt, die als tappersbediende staat vermeld. Mogelijk heeft hij de tapperij overgenomen. In 1880 woont er Adriana Catharina Rijnders, tapster afkomstig uit Utrecht. In 1894 neemt Jan Martinus Knobbout uit Beusichem de zaak over, waarna zij verhuist naar de Nicolaasweg. Deze heeft daar tot 1898 zijn zaak, dan vestigt Veltman zijn zaak daar.

Op Vismarkt 1 was in 1824 een viswinkel gevestigd. Cornelis van den Bosch, en later zijn zoon Pieter waren daar visverkoper. Na hen woonde er Klaas Prins. In 1874 Jan W. Chr. van Dop en in 1890 A.Th. Engelman, allen afkomstig uit Utrecht. Vanaf 1898 is er de firma Veltman-Liesting gevestigd.

De firma Veltman-Liesting

De oprichter van de zaak, Minevitus Johannes Veltman (*9-11-1870 Sneek, RK) komt in maart 1893 vanuit uit Wageningen naar Utrecht en vond daar een baan als winkelbediende. Hij woonde in Utrecht op verschillende adressen. Daar winkelpersoneel toentertijd meestal bij hun werkgever woonde, is het aannemelijk is dat hij in verschillende winkels heeft gewerkt. Hij trouwt op 23 augustus 1898 met Johanna Theodora Amolda Liesting (*4-8-1859 te Brummen). Het huwelijk is kinderloos is gebleven. Johanna Liesting was winkeljuffrouw en ook zij heeft op diverse adressen in Utrecht gewoond. Zij werkte het laatst bij Paulus Steinkihler, manufacturer, in de Lange Viestraat 2, afkomstig uit Glansdorp (DI), bij wie zij ook inwoonde. Na hun huwelijk ging het jonge echtpaar wonen in de Voorstraat op nummer 15.

Hadden zij goed gespaard of beschikte zij over een erfenisje? Dat is niet bekend, maar in dat zelfde jaar (1898) openen zij in hetzelfde pand een winkel in 'herenartikelen' onder de naam Veltman-Liesting. De firma bestaat dus sinds 1898 en heeft van meet af aan Veltman-Liesting geheten. Wellicht kan de firma aanspraak maken op het predikaat: 'koninklijk'? Rond 1907 opent het echtpaar ook een winkel in het pand Oudkerkhof 3, waar voordien een tapperij was gevestigd. Rond 1910 wordt de zaak aan de Voorstraat opgeheven. Zelf waren zij rond 1903 verhuisd naar Voorstraat 1bis. In 1906 verbouwt de nieuwe eigenaar van Oudkerkhof 3, de reeds eerder genoemde Engelman, het hele huis en verhuizen ze zelf ook naar dat adres. In 1916 wordt de pui verbouwd waarbij de aparte entree naar de bovenverdieping vervalst, die krijgt nu een opgang in de winkel. Van oktober 1921 tot september 1923 woont het echtpaar tijdelijk aan de overkant in de Minrebroederstraat 1bis, bij de bekende weduwe Van Rossum. Wordt er dan verbouwt? Johanna overlijdt op 5 juli 1926.

Lodewijk Josephus Maria Vitus Vermeer (*3-11-1887 te Wirch), uit Hilversum, koopt de zaak in mei 1934 en gaat boven de winkel

wonen. Veltman verhuist dezelfde maand naar de St Trudostraat 7 in Eindhoven met juffrouw M.G. Camps, een bij hem inwonende winkeldame, waar een andere winkeljuffrouw, M.M. Maas in november 1933 al naar toe was verhuisd. Was dat een logeeraadres? Veltman komt in december van het zelfde jaar weer naar Utrecht en gaat wonen op Mariaplaats 28. Was het verblijf bij de dames tegengevallen? Minevitus sterft, 14 jaar na zijn vrouw, op 9 april 1940. Hij maakte net niet het begin van de Tweede Wereldoorlog mee.

Het echtpaar Veltman-Liesting begon met een zaak in herenmode-artikelen. Zij verkochten toen nog geen confectiekleding en Veltman was ook geen kleermaker want er werden geen maatpakken verkocht. Pas in 1950 komt in de adresboeken de firma ook voor in de rubriek 'Handelaren in gemaakte kleeders'. Tussen 1940 en 1950 ontbreken, helaas, de adresboeken. Bekende zaken als Bunschoten & de Gooyer op de Oudegracht en Jörg in de Schoutenstraat worden al ver voor die tijd wél in die rubriek vermeld. De zaak had waarschijnlijk toen al een bekende naam, want Vermeer zet de zaak voort onder de naam van Veltman-Liesting, zoals ook zijn opvolgers zouden doen. Hij trouwt later met de iets oudere Henriëtta Victoria Kuypers (* 25 maart 1888 te Gennip).

Richard van de Pas koopt de zaak in 1952 en L.M. Gout in 1984. Gout jr. neemt in 1995 de zaak van zijn vader over. De laatste verbouwing heeft plaats gevonden in 2007 maar betrof alleen het winkelgedeelte van het pand. En hiermee zijn we weer bij het heden aangekomen

Bronnen

- N. van der Monde, *Beschrijving van straten en pleinen, enz. deel I*
- M.W.J. De Bruin, *Husinghe ende Hofstede*, Spectrum, Utrecht, 1994
- M.J. Dolfin, e.a., *Utrecht de huizen binnen de singels*, SDU, Den Haag, 1989
- Het Utrechts Archief:
  - Historisch werkmateriaal collectie Van Klaveren (huisnamen)*
  - Archiefbouwtekeningen en notulen van de Cie van fabricagie*
  - Transporten en plechten (huisnamen en eigenaren)*
  - Volkstellingen, bevolkingsregisters, adresboeken (bewoners)*

Noten

- 1 N. van der Monde, *deel 2 Geschiedkundige en oudheidkundige beschrijving, etc*
- 2 *Claustrale huizen zijn huizen, die staan op het afgesloten terrein van kapittels en werden bewoond door kapittelheren.*
- 3 *Utrecht, de huizen binnen de singels, deel 2, M.J. Dolfin, e.a. SDU, Den Haag, 1989.*
- 4 *idem*
- 5 *Zie: SteenGoed nr 34, September 2002, Utrechts Monumenten Fonds.*
- 6 *HUA, bouwtekeningen*
- 7 *Monumenten Inventarisatie Project Utrecht*
- 8 *HUA, Cie Fabricagie 30F/8-54-1890*
- 9 *Monumenten Inventarisatie Project Utrecht*
- 10 *HUA, toegang 820, inv.nr. 268*
- 11 *Utrecht in 1832, Grondgebruik en eigendom, kadastrale atlas, provincie Utrecht Werkgroep kadastrale atlas provincie Utrecht 6, Het Utrechts Archief, 2000*

De sociëteiten in Utrecht

door Ben van Spanje

Inleiding

Bij mijn onderzoek naar de sociëteit Sic Semper was ik benieuwd of er ook van andere sociëteiten in Utrecht wat bekend is. Dat is er, maar slechts in zeer beperkte mate. Het archief van Sic Semper is bewaard gebleven, dit berust bij Het Utrechts Archief en omvat de periode van 1775, het jaar van oprichting, tot 1914, het jaar waarin de sociëteit werd opgeheven. Het archief van de sociëteit De Vereniging wordt op het ogenblik geïnventariseerd en zal daarna worden overgedragen aan Het Utrechts Archief.

De oudste publicatie over sociëteiten is van jhr. J.L.B. de Muralt, secretaris van de sociëteit Sic Semper. Hij schreef in 1884 in het Utrechts Provinciaal en Gemeentelijk dagblad een feuilleton over de sociëteiten in Utrecht. Het verhaal is zeer wijdlopij met veel bijzinnen en zijpaden betreffende allerlei gebeurtenissen en wetenswaardigheden die het lezen niet makkelijk maken. B.C. de Savornin Lohman schreef in 1904 een proefschrift over *De bestuursinrichting van gewest, stad en platteland van Utrecht gedurende de Bataafse Republiek*. Hierin is een hoofdstuk gewijd aan de sociëteiten en hun politieke activiteiten. De apotheker Hendrik Keetell schreef van 1793 tot 1816 *Dagboek van een ooggetuige* waarin diverse keren sociëteiten ter sprake komen. De Savornin Lohman maakte hier herhaaldelijk gebruik van. Dit dagboek is, onder andere, gepubliceerd in de Navorsers. Ook in *Een paradijs vol weelde, de geschiedenis van de stad Utrecht*, onder redactie van J.E. de Bruin, e.a., komen de politieke activiteiten van de sociëteiten ter sprake.

Op basis van deze literatuur en het archief van Sic Semper heb ik getracht na te gaan welke sociëteiten er in Utrecht waren en getracht een beeld te schetsen van het ontstaan van de sociëteiten en hun activiteiten.

Sociëteit is in het Nederlands een verouderde naam voor een vennootschap (Frans: *Société*) maar ook voor een gezelligheidsvereniging. Vanouds waren het verenigingen waar mannen met een voor-aanstaande positie in de maatschappij, rijke renteniers, leden van de adel en in later tijden ook ondernemers elkaar ontmoetten. Hun oorsprong is verschillend. Zo waren er die zich verzetten tegen de overheersende Franse invloed op de Nederlandse taal en cultuur, andere zetten zich in voor de 'verheffing' van het volk of voor de stimulering van de economie. Later kreeg de behoefte aan beïnvloeding van de politiek en het bestuur de overhand. Na de val van Napoleon en de instelling van het koninkrijk der Nederlanden was het gedaan met hun politieke activiteiten. De sociëteiten die deze overgang overleefden werden gezelligheidsverenigingen. Men kwam bijeen om elkaar te ontmoeten, een praatje te maken, een glas wijn te drinken, een kaartje te leggen of te biljarten.

Behalve de sociëteiten waren er ook koffie-, thee- en biljardhuizen en logementen. Hier kwamen niet de grote heren maar hun bedienden, secretarissen en klerken en de weinige zelfstandige kleine ondernemers.

Gokspelen

In de logementen, maar ook in de koffiehuisen werd dikwijls om veel geld gespeeld. Herhaalde malen zijn deze gokspelen, zoals kaarten, dobbelen en dergelijke, door de vroedschap verboden. Vooral tijdens de vredesonderhandelingen van 1712 tot 1715 werd overal grof gespeeld. Alle standen deden daaraan mee, niet alleen de grote heren maar ook hun talrijke bedienden, secretarissen, koeriers, kamerdienaars, lakeien en koks. De meestal buitenlandse, Franse, Italiaanse, Zwitserse en Duitse ondernemers van de voornamere koffie-, thee-, chocola- en biljardhuizen waarvan de meesten ook rond de Dom lagen, werden met sluiting van hun etablissement bedreigd. Ook uit latere jaren zijn Vroedschapsresoluties bekend waarin kaartspelen om geld werd verboden. Gokspelen trokken ook valsspellers aan, die van het spelen hun verdienste maakten. Ze werkten op de schuiten die tussen Amsterdam en Utrecht voeren. Het stadsbestuur stelde daarom in 1707, in overleg met het stadsbestuur van Amsterdam, een reglement op en er werden diverse resoluties aangenomen om vals spel tegen te gaan.

Het Maliehuis

Het Maliehuis was meer dan 200 jaar de belangrijkste plaats waar notabelen, officieren en studenten in zomer en winter bijeen kwamen. Het Maliehuis was het voormalige logement Het Gulden Vlies, dat door de stadsregering in 1637 was gekocht. Het lag op de hoek van het terrein waar de Maliebaan lag. Dit terrein was aangelegd om studenten naar de Utrechtse hogeschool, de voorganger van de huidige universiteit, te lokken. Vooral gedurende de jaarlijkse kermis in juli, harddraverijen en paardenmarkten was het er druk. Bij de invasie van de Fransen in 1672 werd het Maliehuis verwoest, maar in 1674 weer opgebouwd. In 1858 werd het, na meer dan 200 jaar dienst te hebben gedaan, verkocht. Op de plaats daarvan werden vier woonhuizen gebouwd. Een tegeltableau in de gevel in het hoekhuis Maliebaan/Maliesingel herinnert nog aan het Maliehuis. Twee palen, een aan elke kant van de Maliebaan, herinneren aan de maliebaan die daar lag.

Leesgezelschappen

De leesgezelschappen waren de voorlopers van de sociëteiten. Ze ontstonden vanaf 1760 in het gehele land als reactie op en verzet tegen de Franse invloed op de Nederlandse cultuur en taal. Men kwam bij elkaar om boeken en tijdschriften te lezen en deze en actuele gebeurtenissen met elkaar te bespreken. Via deze gezelschappen verspreidden zich verlichte ideeën gebaseerd op Duitse en Engelse auteurs. Zo ontstond in Utrecht het genootschap *Besteed den Tijd met Konst en Vlijt*, opgericht door de wiskundeleeraar Laurens Daalder verbonden aan de Fundatie van Renswou-

de, waar men nieuwe pedagogische idealen voorstond. In 1778 werd de naam gewijzigd in *Utrechts Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen* en verloor het zijn verlichte karakter. In 1777 werd het *Utrechtse departement van de Oeconomische tak van de Hollandse Maatschappij der Wetenschappen* opgericht door H.H. van den Heuvel, griffier van het Hof van Utrecht. Het doel was de economische neergang in Utrecht tegen te gaan. In 1777 werd het *Het Natuurkundig Genootschap* opgericht door de Utrechtse hoogleraar J.Th. Rossijn waar men onder deskundige leiding proeven kon doen. Kunstliefhebbers konden vanaf 1778 terecht in het Tekencollege in de Minrebroederstraat. Hier werd als reactie op de verfransing van de cultuur, aandacht gegeven aan de Nederlandse meesters, met name de Utrechtenaar Bloemaert. In 1786 werd de *Utrechtse afdeling van de Maatschappij tot Nut van het Algemeen* opgericht door de doopsgezinde predikant J.A. Hoekstra en zijn remonstrantse ambtgenoot J. Konijnenberg. Remonstranten, lutheranen en doopsgezinden - leden van de kleine protestante kerken - hadden door hun maatschappelijke betrokkenheid veel invloed. Er waren in verhouding veel ondernemers lid waardoor er ook veel aandacht was voor economische vraagstukken.

De sociëteiten vóór 1787

De meeste sociëteiten in Utrecht zijn in 1780 en later opgericht en hadden alle min of meer een politieke achtergrond. Daarvóór kwam men ook bijeen om elkaar te ontmoeten maar meer voor de gezelligheid, om te kaarten of te biljarten en samen een glas te drinken. Zo kwamen vanaf het eind van de 16e eeuw tot het begin van de 19e eeuw de leden van het stadsbestuur en de notabelen bijeen in de 'Stadskelder', een aanbouwsel dat hoorde bij het huis Hazenberg, het toenmalige stadhuis. Bij de verbouwing van het stadhuis in 1841 is het gesloopt. Verder kwam men bijeen in logementen zoals het uit het begin van de zeventiende eeuw stammende *Plaats Royaal* aan de Minrebroederstraat, dat in 1877 is afgebroken om plaats te maken voor de huidige St. Willibrorduskerk. Toen de Staten Generaal in 1629 in Utrecht waren gevestigd kwamen de leden daarvan bijeen in *De Hulk* op het Oudkerkhof, later *De Gouden Leeuw* genoemd en in 1859 gesloopt, waar de meesten ook logeerden. Andere plaatsen van bijeenkomst waren het *Oud Kasteel van Antwerpen* aan de Oude Gracht, het *Nieuw Kasteel van Antwerpen* aan de Ganzenmarkt en logementen aan het Vredenburg en elders. Hier ontmoetten vooral burgers, 'jongelieden' en officieren elkaar.

Ook buiten de stad waren er ook voorname logementen, taveernen en herbergen die druk werden bezocht. Zoals de herberg *Het Gulden Vlies* aan de Singel, dat in 1637 het *Maliehuys* werd, de herberg *De Nagtegalen* aan de Singel achter het Lucas Bolwerk, dat in 1839 door Professor Van Lith de Jeude tot woonhuis werd verbouwd, *De Jonge Prins* achter het Mariabolwerk, voordat in 1668 aan de andere kant van de huidige Catharijnesingel de moesgrachten werden gegraven en het werd onteigend, en *Jaffa* aan de Vleutenseweg. Daarnaast waren er minder in aanzien staande herber-

gen zoals *Puntenburg* van Chr.D. Bergh achter het Mariabolwerk, *Het Boompje* bij de Gildbrug, waar in 1826 Cazius zijn buitenplaats *De Oorsprong* bouwde, *Rustenburgh*, naast het Maliehuys, in 1828 door Van Heekeren van Bransenburg tot villa verbouwd, *De Jonge Nagtegalen*, voor 1776 de Lindeboom geheten, aan de singel achter de Plompetoren. Ook verder buiten de stad waren er logementen zoals *Konigslust* aan de Blauwkapelseweg en *Loevenhout* onder Achttienhoven.

In 1707 waren er zeven koffiehuisen, waarvan vijf rondom De Dom, een op de Steenweg en een in het Wed. Een van de oudste was *Het Nieuw Hollands Koffiehuys* bij de Dom, het vroegere kasteleinshuis van de bisschop, en *De Bak*, later de *Oude Bak* geheten, in het Wed. Verder was er *De Stad Parijs*, later de *Nieuwe Bak* geheten, in de Lijnmarkt. De Oude Bak is in 1840 verbouwd door de Zwitser F. Rijsler, en als studentensociëteit in gebruik genomen en toen *Café-Restaurant Suisse* genoemd. Na verhuizing van de studentensociëteit naar het voormalige Lutherse weeshuis op het Domplein veranderde de naam in *Café-Restaurant*. En er was de sociëteit *Machäon* van de kwekelingen van het Rijks hospitaal gevestigd. Ook de burgersociëteit *De Gezelligheid* heeft hier enige tijd gebruik van gemaakt.

De sociëteiten tussen 1787 en 1795

Utrecht was in 1783 en daarna het centrum van de patriottische beweging. Deze ging vooral uit van de sociëteiten. De patriotten gebruikten de leesgezelschappen als dekmantel voor hun politieke bijeenkomsten. Nadat stadhouder Willem IV in 1787 met behulp van de Pruisen weer de macht had, werden alle sociëteiten gesloten. De verlichte genootschappen kregen het daardoor moeilijk, zij werden gezien als subversieve organisaties en daarom verboden. Maar de patriottische activiteiten namen onder de dekmantel van leesgezelschappen toe ondanks het optreden van de Staten van Utrecht.

De sociëteiten na 1795

Na de inval van de Fransen en de capitulatie in 1795, kwamen leden van de sociëteiten bijeen in het sociëteitshuis van Concordia in het huis Het IJzeren Hek in de Breesstraat en vormden de *Algemene Volkssociëteit*. De Franse generaal Pichegru sloot echter de sociëteit omdat hij niet wist hoe zijn superieuren daarover dachten en omdat hij weinig sympathie had voor hun revolutionaire ideeën. Een week later kwamen de gezelschappen in opstand. Ieder gezelschap benoemde twee commissarissen en gezamenlijk benoemden zij 40 burgers om de vroedschap te vervangen en 5 burgers om een revolutionair comité

Het IJzeren Hek, Bredtsraat 26, 1918. (HUA)

te vormen. De Franse generaal Marpaude gaf de bevolking de gelegenheid om bezwaren in te dienen tegen de nieuwe leden van de vroedschap, maar deze werden met gejuich begroet. Tot de wijkvergaderingen werden ingesteld voelden de sociëteitsleden zich de vertegenwoordigers van het volk tegenover de regering.

De patriottische sociëteiten gingen in dat jaar op in een nieuwe, de *Volkssociëteit* met het devies: Voor Eendracht en het Algemeen Welzijn, later onder leiding van Van Lith de Jeude. Men kocht een huis op de Oude Gracht bij de Bezembrug. Het aantal leden bedroeg al snel 1800. Men gedroeg zich zeer opstandig en eiste dat bepaalde oude bestuurders zouden worden gearresteerd. Dit kon echter worden voorkomen. Later verzochten zij een onderzoek naar de politieke gedragingen en financiële maatregelen van de leden van de vorige regering, maar de gemeenteraad ging niet verder dan het instellen van een comité om dit te onderzoeken. Men beklagde zich hierover en zei dat men kennelijk onder invloed van enkele officieren der huzaren, die de Oranje gezinde sociëteit Sic Semper hadden bezocht, niet tot onderzoek overging. De officieren voelden zich door deze beschuldiging in hun eer aangetast en klaagden bij de Franse autoriteiten, die daarop eisten dat de Volkssociëteit zou worden gesloten. Dit gebeurde echter niet, wel werd op de sociëteiten en op het door hen indienen van petitie strenger toezicht gehouden. De Volkssociëteit probeerde ook via de nieuwe wijkvergaderingen invloed uit te oefenen. Maar de wijkvergadering van het Vrijheidsvaandel, het daarvoor geheten Papenvendel, verzocht hun afgevaardigden om in de gemeenteraad voor te stellen geen verzoeken van bijzondere personen of gezelschappen in behandeling te nemen. In het algemeen kan worden gezegd dat de Fransen toelieten dat de bevolking de eigen zaken regelde, zolang de Franse belangen niet in het geding kwamen, waardoor de invloed van de Volkssociëteit beperkt was. De invloed van de radicalen nam af, het enige wat zij nog wisten te bereiken was het afzetten van de regenten van het Burgerweeshuis omdat die de Oranjegezinde binnenvader beschermden tegen beschuldigingen van kindermishandeling.

Eind 1795 scheidden een 110-tal leden van de Volksuniversiteit zich af en richtten sociëteit *De Bataafse Broederschap* op. Zij waren het niet eens met een besluit het bestuur over een verzoek van Nijmeegse burgers om gewapende hulp. Zij kwamen bijeen in de Blauwe Druif op de Mariaplaats. In 1797 werden er overal in het land sociëteiten *Voor één en ondeelbaarheid* opgericht, in Utrecht was dat op 12 april van dat jaar. Dit was een duidelijke patriottensociëteit met als beginselverklaring: *De Eene en Onverdeelde Oppermacht des geheelen Nederlandsche Volks*. Het doel was *De snoode oogmerken van de geheime vijanden der Vrijheid te ontmaskeren en de laagen der Foederalisten den bodem in te slaan, met één woord om de helsche adder door hun gevoed en allengskens op het schoonste ingekleed den boezem der mindoorzichtige Vaderlanders ingevoerd, voor eeuwig te versmoren*. Men kwam bijeen ten huize van G. Keultjes,

naast de Dom. Dit was het huis aan de zuidzijde van de Servetstraat tussen de Dom en de poort naar het Bisschopshof, waarin later het Nieuwe Koffiehuis werd gevestigd.

Daarnaast was er in die tijd de sociëteit van het Franse hoofdkwartier die in 1797 was gevestigd op het Janskerkhof op de hoek van de Stammetsbrug. In dat jaar werd ook door de rooms-katholieken een sociëteit opgericht: *De Waare Gelijkheid*. De reden van de oprichting was dat aan het decreet betreffende de scheiding van kerk en staat te langzaam uitvoering werd gegeven. Verder waren er allerlei niet-politieke sociëteiten waar men bijeenkwam om elkaar te ontmoeten of een spelletje te spelen. Zoals *Concordia Crescat* bij Koff in het Maliehuis, *De Vriendschap*, *Het Tuingezelschap* en het zanggezelschap bij Groenhuizen in de Gortsteeg. De gemeentelijk overheid vond alle sociëteiten min of meer verdacht en met name de oude orangesociëteit *Sic Semper Concordia*, die bijeenkwam bij Weinbach op de Mariaplaats, niet te verwarren met *Sic Semper* op de Runnebaan.

De Muralt vermeldt in 1884 in zijn feuilleton nog de volgende sociëteiten: in 1775 *Sic Semper*, in 1781 *De Eendracht* in de grote kamer van het Maliehuis, in 1786 de burgersociëteit *De Eendracht* in de Blauwe Druif op de Mariaplaats, de *Orangesociëteit* in het huis Paus Adriaan op de Oude Gracht waar de patriotten de ramen ingooiden waarop de sociëteit door de gemeente werd gesloten, *de Eensgezindheid* en de *Vaderlandse sociëteit*.

Enkele sociëteiten nader bekeken

Sic Semper

De sociëteit Sic Semper werd hiervoor niet genoemd. Dat komt omdat de leden ervan Oranjegezind waren. Patriottisch gezinden waren niet welkom en wilden ongetwijfeld ook geen deel uitmaken van dit gezelschap. Sic Semper werd beschouwd als de voor naamste en had de hoogste contributie. Zij was de oudste en enig overgebleven Oranjegezinde sociëteit. Haar oorsprong ligt in onenigheden tussen de heren die elkaar in het Maliehuis ontmoetten en die zich in 1775 afzonderden. Zij kwamen eerst bijeen in het huis van kastelein Barkmeyer, op de oosthoek van de Pieterstraat en het Pieterskerkhof. Deze sociëteit had zoveel leden dat de bijeenkomsten later werden verplaatst naar het logement *Plaets Royale* in de Minrebroederstraat. In dat jaar werd de sociëteit verplaatst naar een huis op de hoek van de Trans en de Runnebaan, het westelijk deel van de Nieuwe Gracht tussen de Trans en de Hamburgerstraat. Barkmeyer werd ook hier de kastelein. In 1817 werd het

Het Nieuw Hollands koffiehuis, Servetstraat 2, 1897. (HUA)

Sociëteit Sic Semper, hoek Trans en Nieuwe Gracht, 1890. (HUA)

Achterkant van het koffiehuis De Nieuwe Bak, Lijnmarkt, ± 1820. (HUA)

huis ernaast op de Nieuwe Gracht gekocht en in 1837/38 werd er een nieuwe sociëteit gebouwd waarvoor het buurhuis werd gesloopt. In 1890 werd deze behuizing gesloopt en het huidige gebouw geplaatst. De sociëteit werd in 1914 opgeheven wegens de slechte financiële situatie. Daarna is in het gebouw de Centrale Raad van Beroep en later een afdeling van de Universiteit gevestigd geweest. In 1990 is het gebouw inwendig verbouwd tot appartementencomplex.

Sic Semper werd na 1787 ook wel de Oranje Sociëteit genoemd, omdat zij in dat jaar, na de sluiting van de in het jaar daarvoor opgerichte Oranje Sociëteit, en na 1795 de enige sociëteit was waarin voorstanders van het stadhouderlijk bewind en tegenstanders van de 'nieuwe orde', lid konden worden. Tot grote ergernis van de patriotten waren Franse generaals, hoofd- en andere officieren en na de Bataafse republiek ook leden en ambtenaren van de departementen en gemeentebesturen en tijdens het bewind van Lodewijk Napoleon ook de leden van zijn hofhouding lid. Later waren ook ambtenaren en officieren van het garnizoen lid.

Vele jaren had Sic Semper ook een 'buitensociëteit' in een tuin aan de noordzijde van de Maliebaan, later in de voorzaal van het Maliehuis en de helft van het terrein daarvoor gelegen aan de Maliesingel. Daarna gebruikte men de buitensociëteit naast het park Tivoli dat samen met de sociëteit De Vriendschap in 1855 was opgericht.

De Vriendschap en De Eendracht

De sociëteit De Eendracht is in 1781 opgericht en kwam bijeen in de grote kamer van het Maliehuis. Deze ruimte werd spoedig te klein en daarom kocht de sociëteit in 1784 een huis met tuin en 'koepels' aan de zuidzijde van de Maliebaan waarnaar zij een jaar later verhuisde.

De sociëteit werd druk bezocht door patriottische leden van de vroedschap en de gewestelijke en gemeentelijke besturen. B.F. von Liebeherr en P.P.J. Quint Ondaatje waren er de grootste redenaars. In 1795 kocht men het huis op de westhoek van de Keistraat en de Jansdam van de erven van burgemeester N. Kien. Na de komst van Lodewijk Napoleon ging de sociëteit achteruit omdat velen van haar leden de stad verlieten zodat in 1811 het huis en de buitensociëteit in de Maliebaan moesten worden verkocht.

Drie leden van de ontbonden sociëteit, mr. A.G. Smith, rechter, Harman Huizinga van Vliet, rentenier en J. de Leeuw, redacteur van de Utrechtse Courant, kochten in hetzelfde jaar het huis op de publieke verkoping ervan en richtten de sociëteit De Vriendschap op. Theodorus de Wijs, kastelein van De Eendracht werd hier weer kastelein. Het huis werd aan hem overgedragen. Na zijn dood ging het huis over naar zijn opvolger G. Klanck. Klanck was van 1815 tot 1816 kastelein van Sic Semper en daar in dat jaar ontslagen wegens klachten over zijn gedrag. Na diens dood heeft de sociëteit in 1866 het gebouw van zijn erven gekocht, gesloopt en een nieuw gebouw

neergezet. De sociëteit werd bezocht door burgers, kooplieden, fabrikanten, ambtenaren en officieren van het garnizoen omdat de contributie laag was en omdat de sociëteit verbonden was met de buitensociëteit in de Maliebaan.

De Vereniging

De sociëteit De Vereniging, in 1869 opgericht, was gevestigd in de bovenzaal van de schouwburg. Drie jaar later verhuisde het naar een aangekocht huis met tuin en koepel aan de noordzijde van de Mariaplaats. Het had een grote en mooie zaal in de voortuin aan de straat en een tuin met een kegelbaan. Het was goed bezocht door burgers, kooplieden en fabrikanten. Deze sociëteit bestaat nog steeds. Bij de oprichting was het doel: *Onder Utrechts' inwoners uit den beschaafden stand een nuttigen en gezelligen omgang te bevorderen.*

De Buitensociëteit

De Buitensociëteit in de Maliebaan, die als afzonderlijke sociëteit werd beschouwd en waar vooral officieren lid van waren, was vroeger van de sociëteit De Eendracht. Toen Sic Semper en De Vriendschap de bloeiende sociëteit Buitenlust oprichtten ging het aantal leden snel terug. De lokalen en de tuin werden een koffiehuis en een restaurant waar feesten werden gehouden en de schutterij concerten gaf.

Placet hic requiescere musis

Deze sociëteit werd opgericht in 1815 na de terugkomst van de vrijwillige studentenjagers die de veldtocht naar Frankrijk hadden meegemaakt. In het begin kwam men samen in het Nieuw Hollandsch Koffiehuis bij de Dom, daarna in de bovenlokalen van het koffiehuis, waarin daarvoor het Lutherse Weeshuis was gevestigd. Dit koffiehuis was van G. Klanck, die we al eerder tegen kwamen. In 1840 werden lokalen gehuurd in het huis van de Oude Bak in het Wed. Dit was geheel vervallen, maar werd door de eigenaar, F. Rijsser, gesloopt en vervangen door nieuwbouw. Later kwam daar het Militair Tehuis in. Beneden was Café Restaurant Suisse, dat dag en nacht geopend was. Na de dood van Rijsser werd de sociëteit weer overgeplaatst naar het huis Themaat aan de noordzijde van het Domplein. D. de Leur kocht dit pand van de stad en verbouwde het voor de studentensociëteit. Later was baron van Boetselaer eigenaar. In 1884 was het voornemen om de sociëteit over te brengen naar een door de sociëteit gekocht huis aan de noordzijde van de Mariaplaats, naast de sociëteit De Vereniging. Niet bekend is wat hier van is gekomen.

De Handelssociëteit

De Handelssociëteit werd in 1852 opgericht in de achterzaal van De Nieuwe Bak, later verplaatst naar het café-restaurant Suisse in het Wed en daarna in de bovenzaal van de sociëteit De Vriendschap in de Keistraat. Het had een beperkt aantal leden en was meer een

Sociëteit De Vereniging, Mariaplaats 14, 1999. foto: Ben van Spanje

Het gebouw van de voormalige sociëteit De Vriendschap, hoek Jansdam, 1979. (HUA)

Sociëteit De Oude Bak, later Tehuis voor militairen, Wed 3a, ± 1920. (HUA)

vereniging van handelaren en fabrikanten die een paar avonden per maand bijeen kwamen om onderwerpen van handel en fabriekwezen te bespreken.

De Koophandel

De Koophandel is in 1814 opgericht en rond 1844 opgeheven. Een tijd lang kwamen de leden bijeen in het St. Eloyengasthuis.

Voorzorg

De sociëteit Voorzorg is in 1827 opgericht. Hiervan is verder niets bekend.

De Buitensociëteit Tivoli. (HUA)

De Kunstkring

De sociëteit *De Kunstkring* werd opgericht in het najaar van 1883. de leden waren beoefenaars van de letteren en de schone kunsten. Zij kwamen enkele dagen per week bijeen in het lokaal boven de Vriendschap.

Tivoli

Tenslotte vermelden we nog *Tivoli* hoewel dat geen sociëteit was. Voor velen was het een vervanging van een sociëteit met het voordeel dat men er ook met zijn gezin kon komen.

Latere leesgezelschappen

Naast de sociëteiten bleven er ook leesgezelschappen bestaan. Het leesgezelschap *Het Museum*, opgericht in 1815, was gevestigd aan de Drift en later in de Hofpoort aan de Nieuwe Gracht. Vooral professoren en wetenschappers waren er lid van. Het was niet een echte sociëteit want er werd niet gespeeld, 's-avonds om tien uur was het gesloten en er werden geen consumpties geserveerd. Na het overlijden van enkele trouwe bezoekers werd het in 1833 opgeheven. Men heeft toen nog getracht het leesmusem onder te brengen bij de sociëteit Sic Semper, maar dat is niet gelukt.

Enkele jaren later was er een Leesmusem gevestigd in het door de gemeente Utrecht in 1836 aan de universiteit geschonken gebouw. Het stond op het zuidelijke deel van het Domplein, toen Oud-

munsterkerkhof geheten, tegen de noordelijke muur van het pandhof. Er lagen nieuws-, dag- en weekbladen en tijdschriften. Verder werden er in de beginjaren lezingen gegeven over wetenschappelijke en andere onderwerpen. Toen er ook in verenigingen lezingen en voordrachten werden gehouden, verkozen de leden om ongestoord de kranten te lezen.

In 1886 werd nog een leesgezelschap opgericht: *Van Allerlei Slag*. Onder de leden circuleerde een leesmap met gekafte tijdschriften. Eens per jaar vergaderde men om de lijst van tijdschriften vast

te stellen. Daarnaast was er nog het *Stichts Leesgezelschap* met een hogere contributie.

Bestaande sociëteiten

Voorzover ons bekend is, zijn er op het ogenblik de volgende sociëteiten in Utrecht. Deze opsomming pretendeert niet volledig te zijn.

De Vereniging, gevestigd aan de Mariaplaats 14, opgericht in 1872, *De Oudersociëteit St. Jan* in de wijken Tolsteeg en Hoograven, *De Spin*, *In de Engelenzang*, gevestigd in een kelder aan de Nieuwe Gracht, *De Constructieve*, *St. Eloy*, het voormalige smedengilde, gevestigd in de Boterstraat, en *De Utrechtse Ondernemers Sociëteit*.

Tenslotte

Voor zover mij bekend, is tot nu toe alleen het archief van de sociëteit Sic Semper in Het Utrechts Archief aanwezig. Het archief van de sociëteit *De Vereniging* wordt op het ogenblik geïnventariseerd en zal daarna worden overgedragen aan Het Utrechts Archief. Ik heb me daarom moeten behelpen met wat er in de literatuur en in het archief van Sic Semper was te vinden. De geschiedenis van Sic Semper zal te zijner tijd in SteenGoed worden gepubliceerd.

Bronnen

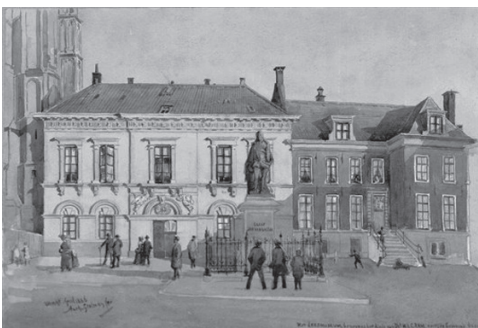
J.L.B. de Muralt, *De Sociëteiten van Utrecht*, feuilleton in het *Utrechts Provinciaal en Gemeentelijk dagblad*, 1884.

B.C. de Savornin Lohman, *De Bestuursinrichting van Gewest, Stad en Platteland van Utrecht tijdens de Bataafsche Republiek*, proefschrift, 1904.

J.E. de Bruin e.a. red. *Een paradijs vol weelde, de geschiedenis van de stad Utrecht*, *Matrijs 2000*.

Archief Sic Semper aanwezig in Het Utrechts Archief.

Het Leesmusem, Oudmunsterkerkhof, thans ook Domplein, 1886. (HUA)

Het klokje van het Bartholomeïgasthuis

door Simon den Daas

In SteenGoed 47 wordt het verhaal verteld van de huizen Nieuwe Gracht 38 en 40. Een van de markante eigenaren van die huizen, Anthonis de Ridder van Groenesteijn, maakte ruzie met het kapittel van Oudmunster over de naasting van een stal die aansloot op zijn tuin en die uitkwam in de Brigittenstraat. Het was bekend dat die stal gevestigd was in één van de kameren aan de noordzijde van de straat, tussen de Oude Kamp en de Nieuwe Gracht. Die kameren zijn oorspronkelijk bezit geweest van het Bartholomeïgasthuis. Daarom ben ik in het archief van dat gasthuis gedoken op zoek naar relevante gegevens.

In de periode dat dat onderzoek gaande was heeft het Utrechts Klokkenluiders Gilde op verzoek van het Bartholomeïgasthuis geadviseerd bij de aanpak van het luiddklokje in de gevel. De commissie die daarvoor werd samengesteld en waarvan ik deel uitmaakte, adviseerde niet alleen op technisch gebied. Er werd ook toegezegd dat er gezocht zou worden naar de historie van het klokje en dan met name naar de gieter. Het jaar

waarin werd gegoten was al bekend, dat staat op de klok. Maar wie heeft gegoten en hoe het gefinancierd is, was niet bekend. Omdat ik toch al in het Bartholomeï-archief gedoken was heb ik de taak op me genomen te zoeken naar die gegevens.

Eerst is er gezocht naar de financiering. Als er tegenwoordig een luiddklok wordt gegoten, wordt dat meestal voor een belangrijk deel gefinancierd door middel van subsidies van kapitaalcrachtige fondsen en/of overheidsinstellingen. Mijn eerste gedachte was dan ook om te gaan zoeken naar meldingen van rijke heren – vaak adellijk – maar ook rijke patriciërs die met schenkingen over de brug waren gekomen. Er werden namelijk vaak bedragen geschonken als men toetrad tot de broederschap van het Gasthuis, of door middel van een testamentaire beschikking. Maar zo'n schenking werd meestal gekoppeld aan de verzorging van zieken of het uitdelen van voedsel. Er werd niets gevonden.

Dan zoeken naar de gieter. Op basis van de vorm van de kruisjes die in de tekst op de klok zijn opgenomen, was de campanologisch adviseur en lid van het Gilde, Sjoerd van Geuns, al tot de conclusie gekomen dat zeer waarschijnlijk Steven Butendiic als gieter moest worden aangewezen. Die had ook voor de Geertekerk de “Ghertrut” gegoten, waarop precies dezelfde kruisen aanwezig zijn. Het gietjaar, 1471, was al bekend. Dat staat op het klokje. In de rekeningen van de huismeesters over dat jaar is dus gezocht naar aanwijzingen.

En die zijn gevonden. In het smalle, zeer dikke boek waarin de rekeningen zijn opgetekend over de jaren 1462-1477 zit voor elk jaar een katern met de inkomsten en een katern met de uitgaven. De ontvangen en uitgegeven bedragen zijn zonder vermelding van datum per kostensoort op een pagina bij elkaar gezet. Een enkele keer wordt er vermeld dat er bijvoorbeeld voor het feest van Allerheiligen wijn is ingekocht.

Bijna aan het einde van het uitgavenkatern is een overzicht van diverse kosten. Daar staat, bovenaan de pagina in een goed leesbaar handschrift te lezen:

‘Item gegeven Steven Budendijc vii rijnsche gulden van die cloc te gieten ende van spijs die daer toe dedaen heeft.’

Steven Butendiic dus, de gieter. En zeven gulden voor klok en klokspijs. De conclusie van Sjoerd van Geuns was onmiddellijk: klokspijs gekocht? Dan hing er dus nog geen klokje vóór die tijd, anders was het brons daarvan voor dit klokje gebruikt.

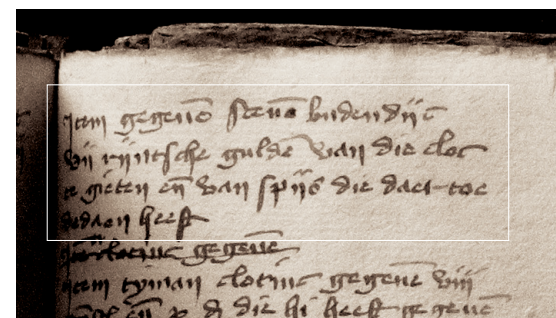
Maar ook leuk was wat ik zag op de volgende pagina. Daar wordt de uitgave genoteerd van de lonen van het laatste half jaar:

*‘Item dit is die mechden hoer loen van een half jaer
Item inden iersten Ermgaart ons moeder vier postolats gulden
Alit ons mechd op die koken vi gulden
Stijn ons mechd op die coken vi gulden
Weijn int nu huus oec vi gulden ons moeder
Ariaen ons mechd int nu huus vi gulden
Jut moeder int oude huus vi gulden
Ende al xv cromsteert voerden gulden die v mechd
Jut moeder ende wil niet hebben si govet den ermen om gots willen aldus ende iser niet dan vijf te loenen.’*

In vertaling:
Idem (uitgegeven) het loon van de (dienst-) maagden voor een half jaar

Het boek met de rekeningen van het Bartholomeïgasthuis over de jaren 1462-1477.
foto: Simon den Daas

Boven: de boeking van de betaling aan Steven Butendiic.
foto's: Simon den Daas

Onder: de betalingen van de lonen over een halfjaar aan de dienstmaagden.

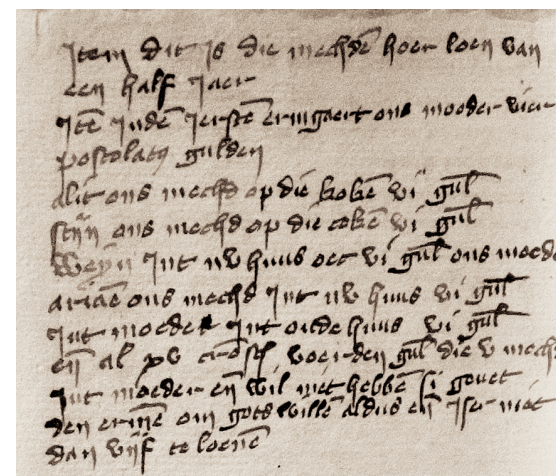

foto: UKG

Idem allereerst Ermgaart onze (huis-)moeder vier postulaatgulden

Alit onze meid in de keuken 6 gulden

Stijn onze meid in de keuken 6 gulden

Weijn onze moeder in het nieuwe huis ook 6 gulden

Ariaen onze meid in het nieuwe huis 6 gulden

Jut, moeder in het oude huis 6 gulden

En alle guldens met een waarde van 15 cromsteerten (een munt, er waren ook guldens van 20 stuivers) voor 5 dienstmaagden

Want Jut, moeder, wil het loon niet hebben, zij geeft het aan de armen om Gods wil, daarom is er niet meer dan 5 dienstmaagden te belonen.

Jut, moeder in het oude huis, zal eten en huisvesting in het huis hebben gehad. Zij geeft haar loon van een half jaar aan de armen. Zes gulden voor zes maanden. De klok kostte dus zeven maandlonen van een dienstmaagd.

Door de schenking van Jut kon met één gulden aanvulling de klok worden bekostigd. De gift die ik bij de rijken zocht, vond ik bij de armen.

Dat dacht ik in eerste instantie. Maar dat blijkt maar voor een deel waar. Want de rijinse guldens waarmee de klok is betaald hadden een andere waarde dan de postulaatgulden die door moeder Jut aan de armen werden gegeven.

De rijinse gulden is een goudgulden die in de 14de tot 16de eeuw geslagen werd door de keurvorsten aan de Rijn (met name die van Mainz, Trier, Keulen en Palts), met een gewicht van ca. 3,5 gram en een gehalte van 0,750. De benaming werd ook gebruikt voor de in waarde daarmee overeenkomende goudgulden, die in ruime mate in de Nederlanden, vooral in het oosten van het land, in de 15de en 16de eeuw als standaard munt golden.

Door de Utrechtse bisschoppen werden gedurende de periode van 1379 t/m 1524 goudgulden geslagen. Met name de postulaatgulden, uitgegeven door de Utrechtse bisschop Rudolf van Diepholt, postulaat (gekozen maar nog niet gewijde bisschop, 1423-1432) en daarna bisschop (1432-1455) waren van een verminderd gehalte en hadden een waarde van ongeveer een halve rijinse gulden.

In 1471 zullen zeven Rijinse guldens een waarde hebben vertegenwoordigd van 147 stuivers. De zes postulaatgulden van moeder Jut waren slechts ongeveer 63 stuivers waard. De ontbrekende 84 stuivers zullen uit de algemene middelen van het gasthuis zijn betaald.

Links: rijinse goudgulden geslagen onder Johann II van Nassau, 1397-1439, diameter 22 mm.

Rechts: postulaatgulden geslagen onder bisschop Rudolf van Diepholt, diameter 21,5 mm. Beide munten hier op ± ware grootte afgebeeld.

foto's: van Internet

De zilversmeden Van Harderwijk in Utrecht

door Wim Zwanikken

Het huis Springweg 154 (beschreven in SteenGoed 49) was bijna 100 jaar - van 13-3-1857 tot 1-12-1954 - in het bezit van de familie Van Harderwijk. Hermanus Josephus van Harderwijk, de eerste eigenaar uit deze familie, bouwde een werkplaats achter het huis (1863), vernieuwde de voorpui (1873) en liet de gang ten noorden van het huis overbouwen (eveneens 1873).

In die werkplaats werkte hij als zilversmid, soms alleen, maar ook lang samen met zijn zoon Willebrord en zijn jongere broer Petrus Johannes.

Ik wilde wat meer weten over deze Utrechtse zilversmeden. Zodoende heb ik de kloostermoppen, moerbalken, sleutelstukken en ankers, die onmisbare ingrediënten voor een degelijk SteenGoed even aan de kant geschoven en me voor dit artikelje uitsluitend gericht op 'menselijk materiaal'.

Van Harderwijken in Nederland en Utrecht.

Van de talrijke (Van) Harderwijken in Nederland en in Utrecht (vermeldingen in het Utrechtse 'Burgerboek' al vanaf 1370) uit alle rangen en standen en allerlei gezindtes, familie van elkaar of niet, laten we hier (met pijn in het hart) in verband met ruimtegebrek vrijwel al het verzamelde materiaal weg.

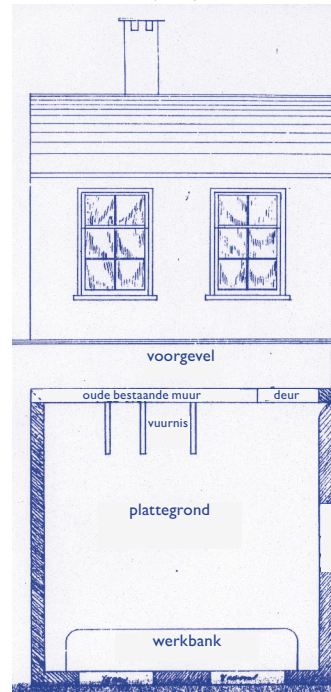
We beginnen ons verhaal met het huwelijk (voor het gerecht) van Jan van Harderwijk en Petronella van Wouw. Jan van Harderwijk is de oudst traceerbare stamvader van een Rooms-katholieke familie van achtereenvolgens twee generaties bakkers en drie generaties zilversmeden. De eerste bakker is zijn zoon Gerardus geboren/gedoopt op 4-5-1730. Hij is vanaf 3-4-1754 burger van Utrecht. Hij bakt ze bruin in de Zadelstraat. De tweede generatie bakkers wordt gevormd door twee zoons uit het tweede huwelijk van Gerardus met Margarita van Maarschalkerweerd (voor het gerecht op 8-4-1758), te weten Johannes Hermanus (die de bakkerij aan de Zadelstraat overneemt en hier niet verder wordt gevolgd) en Hermanus Josephus (I). Hermanus is geboren/gedoopt op 19-3-1759; hij trouwt op 8-2-1783 (voor het gerecht) met Theresia Wils (ook wel gespeld als Wels). Hij blijkt in 1793 bakker aan het Oud Kerkhof te zijn. Zijn zoon, Petrus Johannes, wordt de eerste zilversmid. Vanaf hier wordt ons verhaal wat gedetailleerder.

Petrus Johannes van Harderwijk is de derde van 7 kinderen. Hij wordt gedoopt op 9-5-1790 in de statiekerk aan het Catharijnesteegje. Op 21-11-1821 trouwt voor de burgerlijke stand in Utrecht Petrus Joannes van Harderwijk, zilversmid oud 31 jaar geboren en wonend Utrecht, zoon van Hermanus, overleden en Theresia Wels, met Adriana Hendrina van Mechelen, geboren en wonende Utrecht 23 jaar, dochter van Cornelis van Mechelen, koekbakkersknecht en Elisabeth van Es, allen te Utrecht.

Van Harderwijk laat in 1873 de onderpui van Springweg 154 vernieuwen en de steeg naast zijn huis overbouwen waardoor een breder en evenwichtig ingedeeld front ontstond. (HUA)

Aanzicht en plattegrond van de werkplaats die Van Harderwijk achter Springweg 154 in 1873 liet bouwen. (HUA)

De bruid is gedoopt in de statiekerk aan de Walsteeg op 20-12-1797.

Getuigen: Jacobus Mijnders, chirurgijn 28 jaar; Melgert van der Linden, spekslager 30 jaar; Cornelis van Mechelen, timmerman, broeder van de bruid, 22 jaar; Hendricus van Harderwijk, koekbakkersknecht 27 jaar oud, broeder van de bruidegom. De bruid is de enige die niet kan schrijven.

Van deze, onze oudste, zilversmid Petrus Johannes/Pieter Van Harderwijk weten we dat hij in 1805 leerling was bij J. van den Hoven en later (volgens de Index op de Volkstelling nog in 1840) zilversmidsknecht. Wij weten dat hij meesterknecht is geweest bij Van Kempen (waarschijnlijk bij Johannes Mattheus van Kempen, kashouder, zilversmid te Utrecht, de grondlegger van het latere bedrijf Van Kempen en Begeer). Hij liet op 14-4-1843 zijn meesterteken registreren ten behoeve van het maken van 'gouden en zilveren werken.' (de letters VH met het cijfer 8 *eronder* geplaatst voor zilveren voorwerpen; dezelfde letters met het cijfer 8 *ernaast* voor gouden voorwerpen). Ik vond ooit in een ander verband de vermelding van een Petrus Johannes als *munthegezel*, maar kon de plek niet meer terugvinden.

Zijn bedrijf was waarschijnlijk heel kleinschalig: 1 werkbank; 1 vuurplaats; een kleine voorraad aan metalen. Artikelen in grotere aantallen maken in de hoop die op een later tijdstip te verkopen, was riskant. Misschien vormde het verrichten van reparaties van sieraden en dergelijke mede een bron van inkomsten. Dat zijn oudste zoon later ook zilversmid werd, had zeker voordelen.

Zilversmid Petrus Johannes van Harderwijk overlijdt op 19-6-1850 in zijn woning aan de Geertebrug A 87 (nu Oudegracht 354) op 60-jarige leeftijd.

Zijn vrouw Adriana Hendrina van Mechelen overlijdt 20-5-1863 op het adres Geertebrug A 88 (nu Oudegracht 356).

Uit dit huwelijk:

- *Hermanus Josephus (II)* 6-4-1822, zoon van Pieter, zilversmid, 32 jaar en Adriana Hendrina van Mechelen, 24 jaar, adres Schoutensteeg; getuigen Jan Heyl, schoenmaker 25 jaar en Frans Luyten, conciërge ten stadhuize.

- Mijntje, 4-12-1823, dochter van Petrus Johannes van Harderwijk, zilversmid, 33 jaar en Adriana van Mechelen, 25 jaar. Getuigen George In Der Mauer, goudsmid en Evert van Hardevelt, zilversmid

- Petrus Johannes 5-9-1835 adres Aan de Vollerbrug; vader zilversmid, oud 45 jaren; getuigen Willem Jacob van de Maal, zilversmid en Coenraat van Schaick, zilversmid.

Hermanus Josephus (II) van Harderwijk, goudsmid, 34 jaar, geboren Utrecht, trouwt 21-1-1857 *Theodora Agatha van Oort*, geboren 12-9-1818 te Utrecht, dochter van Petrus Johannes van Oort, onderwijzer, en Maria Ludovica van Everdingen. Getuigen Petrus Johannes van Harderwijk, zilversmid 22 jaar, broeder van de bruidegom,

Theodorus Arnoldus van Oort, steenhouwer, 34 jaar, broeder van de bruid, Gabriel Smit, schoenmaker, 27 jaar, zwager van de bruidegom en Andreas Mittelbeek, smid, 32 jaar, zwager van de bruid. Heeft overlegd: geboortebewijs en bewijs van voldoening aan de Nationale Militie.

Hermanus is mogelijk vooral in de leer geweest bij zijn vader. Hij werkt met hem in diens bedrijf vanaf 1843 en zet dit voort na de dood van zijn vader. Hij blijft ook diens merk gebruiken (de letters VH en het cijfer 8 daaronder), maar varieert ook daarop (het cijfer 8 onder de letters of ernaast; puntjes achter de letters en het cijfer: V.H. 8.) Vanaf 20-6-1850 staat zijn bedrijf ingeschreven als firma H. J. van Harderwijk. Hierin werkt hij als werkmeester samen met zijn jongere broer, Petrus Johannes en later ook met zijn zoon Willebrordus. De aankoop van Springweg 154, de bouw van een nieuwe werkplaats daarachter en de verdere verbouwingen aan dat huis, moeten voor die tijd een flinke onderneming zijn geweest. We kunnen voorzichtig concluderen dat de firma Van Harderwijk goed geboerd heeft. Op welke plek hij tussen 1850 (het jaar waarin zijn vader stierf en 1873 (bouw van de nieuwe werkplaats), zijn ambacht uitoefende, is niet duidelijk.

Hermanus Josephus van Harderwijk overlijdt op 16-4-1902 en Theodora Agatha van Oort op 11-9-1903, beiden in hun huis aan de Springweg, resp. 79 en 88 jaar oud.

Kinderen uit het huwelijk van Hermanus van Harderwijk en Theodora van Oort:

- Petrus Johannes 28-11-1857. Getuigen: Gabriel Smit, schoenmaker en Petrus Johannes van Harderwijk, zilversmid 23 jaar te Utrecht.

- *Willebrordus Petrus* 23-9-1859. Getuigen: Petrus Johannes van Harderwijk, zilversmid, 25 jaar en Petrus Johannes van Oort, zonder beroep, 69 jaar, beiden te Utrecht.

- Petronella Wilhelmina Maria 4-8-1861. Getuigen: Petrus Johannes van Oort, zonder beroep, 72 jaar en Petrus Johannes van Harderwijk, zilversmid, 27 jaar te Utrecht.

- Theodorus Arnoldus Hermanus 6-8-1864. Getuigen: Petrus Johannes van Oort, zonder beroep, 75 jaar en Petrus Johannes van Harderwijk, zilversmid te Utrecht, 29 jaar.

Het eerstgeboren kind Petrus Johannes overlijdt nog voor zijn eerste verjaardag op 4-10-1858.

Petronella (zonder beroep) trouwt op 1-7-1897 op 35-jarige leeftijd met Hermanus van Oort, horlogemaker. Het echtpaar blijft naar mijn beste weten kinderloos en wordt hier niet verder gevolgd.

Willebrordus Petrus van Harderwijk heeft naar ons weten levenslang bij zijn ouders gewoond. Hij bleef ongehuwd. Hij werkte samen met zijn vader en oom in de firma Van Harderwijk. Enkele jaren na de dood van zijn beide ouders verhuist hij op 24-8-1909 naar Kerkstraat 14 (na 1910 Kerkstraat 14 bis, na 1912 Mulderstraat 1). In de

Zoende weten we dat hij werd uitgeloot. Dat hij een lichaams lengte had van 1 el, 7 palmen, 5 duim en 2 strepen, bijna 1.83 m. (Voor die tijd een indrukwekkend postuur). Dat hij bruin haar had en dito wenkbrauwen, lichtblauwe ogen, een ovaal gezicht, ronde kin en een hoog voorhoofd. Over zijn neus staat iets onleesbaars. Het kan heel goed een prima neus geweest zijn.

De broer van Hermanus Josephus, de zilversmid Petrus Johannes van Harderwijk is geboren op het adres Aan de Vollerbrug. Hij kan eventueel een aantal jaren bij zijn vader aan de Oudegracht gewerkt hebben tot diens dood in 1850. We vinden als zijn adres in latere jaren in 1860 Springweg 154 (inwonend bij zijn oudere broer); in 1861 Oudegracht A 86; in 1863 en 1864 Oudegracht A 88 (bij de Geertebrug); 1867 Springweg E 186; in 1871 Lange Smeesteeg B 130; 1879 Korte Nieuwstraat F 200 (het latere huisnummer 19); 1881 tot 1913 idem. We weten niet of hij op een of meer van deze adressen ook een werkplaats had of dat hij uitsluitend bij zijn broer aan huis werkte. Hij trouwt op 3-10-1866 met Barbara Johanna Gol, dochter van Willebrordus Gol, winkelier en Maria van Helmont, beiden te Utrecht. Zij krijgen 8 kinderen die we hier niet noemen of verder volgen. Na 1913 woont hij aan de Schroeder van der Kolkstraat 15, een nieuwe en voor die tijd ruime en comfortabele benedenwoning met souterrain en achtertuin. De huizen aan deze straat met de nummers 7 tot en met 19 met de bijbehorende bovenwoningen werden indertijd (de bouwtekening dateert van 13-5-1903) gebouwd door Van Lanckeren voor de verhuur aan 'nette burgers'. Veelal werd ook weer onderverhuurd aan bijvoorbeeld medewerkers van het nabijgelegen Stads- en Academisch Ziekenhuis. Barbara Gol overlijdt in 1912; een overlijdensdatum van Petrus Johannes kon ik tot nu toe niet vinden in de Utrechtse registers.

Edelsmeden waren aan strenge regels onderhevig. Een voorbeeld: de Utrechtse zilversmid Diderikus Arnoldus Leeftang wordt in 1843, binnen een jaar na zijn start als zelfstandige, door het Provinciaal Gerechtshof van Utrecht tot 6 jaar tuchthuisstraf veroordeeld wegens 'geldsnoeying'. Zijn vrouw brengt het meesterteken terug. Het wordt vernietigd.

Hollands zilveren boterspatel met een benen heft gemaakt door P. van Harderwijk te Utrecht in 1852.

adresboekjes staat hij daar nog tot 1913 vermeld als goudsmid, als zilversmid of als goud- en zilversmid. Hij heeft na 1909 nog enkele jaren zijn vak uitgeoefend. Er is in ieder geval nog werk van hem uit 1913 bekend. We weten niet of hij op zijn nieuwe woonadres werkte of nog aan de Springweg. Hij was op dat moment nog volledig eigenaar van Springweg 154 met werkplaats en achterterrein. Mogelijk kon hij daar in goede verstandhouding met de toenmalige huurder, de zilversmid Van Nus, nog gebruik maken van de werkplaats. Over hem staat aangezekend in het Archief van het Waarborgkantoor dat hij in de loop van 1914 'zijn beroep heeft laten varen.' Het meesterteken is vervolgens op 25 juli 1914 vernietigd. Hij bleef wonen op Mulderstraat 1 en is waarschijnlijk op dat adres gestorven op 10-11-1939 op 80-jarige leeftijd. Hij heeft met andere woorden bijna 25 jaar 'gerenteniërd' zonder zijn bezit aan de Springweg en Smeestraat te hoeven verkopen. Een blijk van welstand.

De jongste zoon, Theodorus Arnoldus, heeft zich enorm ontwikkeld. Hij heeft aanvankelijk kort als timmerman gewerkt in Utrecht, maar werd al snel leidinggevend, bouwkundig tekenaar, architect en ontwerper niet alleen van bouwwerken, maar ook van meubels, een kalender, een ex libris, een klok, wandbetimmeringen enzovoort. Wegens zijn verdiensten als leraar, schoolleider en drijvende kracht op landelijk niveau bij het ontwikkelen van het ambachts- onderwijs, het oprichten en bouwen van nieuwe scholen, werd hij meerdere malen onderscheiden.

Delen van zijn persoonlijk archief zijn bewaard gebleven, overgedragen aan het Nederlands Architectuurinstituut en op internet in te zien. Daar is tevens een foto van hem te zien. Hij heeft ook meegedaan aan de prijsvraag die het gezelschap Sic Semper in 1889 uitschreef voor een nieuw sociëteitsgebouw (op de hoek van Nieuwegracht en Trans; de opdracht ging naar P. J. Houtzagers). Hij trouwt in 1895 te Arnhem met Johanna Geertruida Elisabeth Eich, geboren 14-2-1864. Hij woonde en werkte na zijn vertrek uit Utrecht in Nijmegen, Arnhem, Amsterdam en Den Haag. Hij overleed in Rijswijk op 24-3-1937; zijn vrouw te Arnhem in 1942. Het paar kreeg 4 kinderen. In hun roepnamen - Herman, Nellie, Mientje en Theodora - herkennen we de trouwde doopnamen van hun voorouders.¹ Met het ongehuwd en kinderloos overlijden van hun enige zoon - *Hermanus Josephus III* - is deze tak van de Van Harderwijken in mannelijke lijn uitgestorven.

Zoeken naar hun werk

We waren heel nieuwsgierig welke 'gouden en zilveren werken' uit hun handen kwamen. Waren ze gespecialiseerd; was hun werk in trek; verdienden ze goed; hoe was hun onderlinge samenwerking daar achter Springweg 154; wie maakte wat; knalde het wel eens tussen die mannen? Wat een traktatie zou het ook zijn als ergens een doos met oude rekeningen opdook. We wisten dan beter wat ze maakten, wie hun klanten waren; welke prijzen er berekend

werden; hoeveel tijd een opdracht kostte. Een dagboek van een zilversmid zou ook veel goed doen.

We gingen een aantal mogelijke vindplaatsen langs. Omdat onze Van Harderwijken rooms-katholiek waren, leek het bepaald niet uitgesloten dat zij werkten voor katholieke kerken. Kerken gunden de 'klandizie' in die tijd veelal aan geloofsgenoten. De oudste zilversmid – Petrus Johannes - heeft zelfs nog ruimschoots de R.K. Statiekerken meegemaakt en de ingebruikneming van nieuwe kerkgebouwen. Daarom informeerden wij bij museum het Catharijne-convent te Utrecht. Dit liet weten dat in hun collectie geen werk van een Van Harderwijk voorkomt. Vervolgens geïnformeerd bij het Goud-, Zilver- en Klokkenmuseum te Schoonhoven. Dat was niet in staat de gevraagde inlichtingen te verschaffen.

Gezocht is ook in de database van het Rijksmuseum in Amsterdam. Dat was een ongewisse en moeizame tocht. Gezocht is onder zilver/zilveren/zilversmeden/Utrechtse zilversmeden/van Harderwijk, zilveren bestekken, sieraden, ringen, broches, vorken, lepels, voorwerpen etc. Ik kon geen voorwerpen onder hun naam traceren. Bij het gros van de stukken op de database van het Rijksmuseum wordt overigens geen maker vermeld. Het Utrechts Centraal Museum heeft twee stukken in depot: een zuurlepel en een zuurvork. Deze zijn in 1937 gelegateerd aan het museum door Mej. J.H.S. Caspers. Zij zijn beiden 13,5 cm lang en resp. 2,8 en 2,5 cm breed. Op de achterzijde van de stelen staat een Minervakop (het 'kantoorteken' van Utrecht); een herkeuringsteken met aanduiding van het gehalte (een lopende leeuw met het getal 2); het mees- terteken V.H. 8 (Van Harderwijk). Daar is ook een zogenaamde trembleersteek te zien: een kronkelende 'kras' of een dito wat breder 'baantje' in het werkstuk op de plaats waar de toetsers wat materiaal heeft weggehaald. Van deze stukken zijn geen afbeeldingen aangetroffen.²

Verder werden bij Christies Amsterdam op 27-5-1997 drie zilveren voorwerpen uit de werkplaats van Petrus en Hermanus van Harderwijk geveild: een soep(opschep)lepel en een (voorsnij)bestek. Datering 1856. Gegraveerd lofwerk op de stelen. De soeplepel weegt 160 gram en benadert daarmee zeer dicht het gewicht van de stalen soeplepel ten huize van de auteur. Ze werden te samen getaxeerd op f 600,- – f 700,- en brachten f 634,- op.³ Er werd geen afbeelding bij gevonden.

Het is te danken aan een gouden tip dat het niet bij deze schrale oogst is gebleven. In antiek zilver gespecialiseerde handelaren zetten tegenwoordig hun aanbod op internet, met foto's en beschrijvingen. 'Old Memories' is zo'n winkel. Zodoende konden we dit verhaal alsnog opsieren met een paar stralende stukken.⁴

Naschrift

Ik kon bij het schrijven van dit artikel bijna geheel volstaan met het netjes overschrijven van wat anderen mij aandroegen. Ik dank de leden van de Werkgroep Historisch Onderzoek voor de informatie die ze mij verschaften, voor het kritisch lezen, het opmaken en

Je fantaseert ook hoe zo'n bestelling concreet in zijn werk ging: de opdrachtgever heeft misschien ergens werk van een van de zilversmeden gezien, wil ook zo iets, laat zich met de koets naar de 'Jufferstraat' rijden, geeft een ruk aan de trekbel, wordt binnengelaten door mevrouw Van Harderwijk-van Oort (of door een van de twee dienstbodes die daar steeds in huis te vinden waren??), betreedt het huis (de werkplaats?) van Van Harderwijk, laat zich modellen tonen (?), kiest iets uit, verneemt de (vaste?) prijs, Van Harderwijk laat (waarvandaan?) zilver komen, gaat aan de gang en brengt tenslotte de prachtig geboetste stukken aan huis bij de opdrachtgever. Of werd de smid ontboden aan huis?

Hollands zilveren compotelepel gemaakt door Petrus & Hermannus van Harderwijk te Utrecht in 1864. Stevige, fraai gegraveerde lepel. Deze elegante schep is 20,7 cm lang en de bak is 4,3 cm breed.

Set van 5 Hollands zilveren visvorken met 6 Hollands zilveren vismessen gemaakt door Fa. Harderwijk te Utrecht in 1913. Prachtige zware couverts in model Hollands glad. De vismessen zijn 20,2 cm lang en de visvorken zijn 16,7 cm lang.

persklaar maken van deze tekst. Een speciaal woord van dank aan JanJaap Luijt en Maja Schoonman voor hun vrijgevigheid met informatie en expertise op het gebied van zilver. Dat er alsnog afbeeldingen opdoken is aan hen te danken.

Met het schrijven werd mijn interesse alleen maar groter en groeide ook de lijst met onbeantwoorde vragen. De hier gebruikte gegevens uit de openbare registers en de literatuur hebben slechts de eerste contouren van deze familie opgeleverd. Nadere details zouden zeer welkom zijn. Mogelijk bevinden zich her en der in Nederland foto's, krantenknipsels, bidprentjes, brieven, verhalen en persoonlijke herinneringen aan deze edelsmeden. Mogelijk ook bevinden zich in de familie voorwerpen uit de werkplaats van deze zilversmeden. Als goede grootvader en peetooms gaven ze misschien een zilveren lepel, een rammelaar, een zilveren vingerhoed cadeau bij een geboorte, eerste communie, huwelijk of wanneer dan ook. Er zijn nog een paar verre verwanten van de Van Harderwijken in leven. Het is nu nog mogelijk hun (ook materiële) herinneringen te verzamelen voordat deze familie geheel verdampt is. (in 2007 waren er nog maar 24 personen in Nederland met de achternaam Van Harderwijk; in 1947 nog 48.) Als een van hen dat op zich gaat nemen, wordt de verleiding daaraan mee te werken voor mij wel erg groot.

Bronnen

Voor dit artikel werden naast de bekende papieren en digitale bronnen nog geraadpleegd

- de boeken over zilver van Willem Koonings en JanJaap Luijt:
  - Koonings, W.: *De keuring van Goud en Zilver tijdens het Koninkrijk Holland. Tijdstroom, Lochem 1968.*
  - Koonings, W.: *Negentiende Eeuws Zilver. De Haen Zeist. Phoenix Pocket 1964.*
  - Koonings, W.: *Meestertekens van Nederlandse goud- en zilversmeden 1814-1963, SDU. 's-Gravenhage 1986, 4^e druk.*
  - JanJaap Luijt.: *Het Zilverlexicon voor Nederland en België. Waanders uitgevers, Zwolle z.j.*
- Archief van 'De Waarborg voor platina, gouden en zilveren werken in Utrecht. 1812-1896.'
- Informatiecentrum Centraal Museum Utrecht.

Noten

1. website Nederlands Architectuurinstituut.
2. Collectie Centraal Museum Utrecht inv. nrs 8115/001 en /002. Zij komen voor in de 'Catalogus van de tentoonstelling Zilvercollectie Centraal Museum Utrecht, 15 juni-17 september 1972.
3. website Christies.
4. Foto's en letterlijke bijschriften afkomstig van de website van 'Old Memories'.

De Minutensteeg

door Dirk van Sichem

Tussen mijn 8ste en mijn 13de, de leeftijd waarop je begint de stad te verkennen, woonde ik in de Vaartsebuurt. Aan beide zijden van de Bleekstraat, net aan de buitenkant van de binnenstad, drie smalle straatjes, een honderdtal heel kleine huisjes en veel jeugd op straat. Een buurt die deed denken aan de 'Zeven Steegjes' aan de overkant van de singel. De oude Vaartsebuurt bestaat niet meer. Alleen een klein gedeelte van de Vaartsestraat, uitkomende op de Catharijnesingel, is er nog. Dit deel dat wat huizen betreft, eigenlijk niet bij dat buurtje hoorde, was een vaak drukke straat vanwege de van her en der komende bezoekers van de polikliniek van het Stads en Academisch Ziekenhuis.

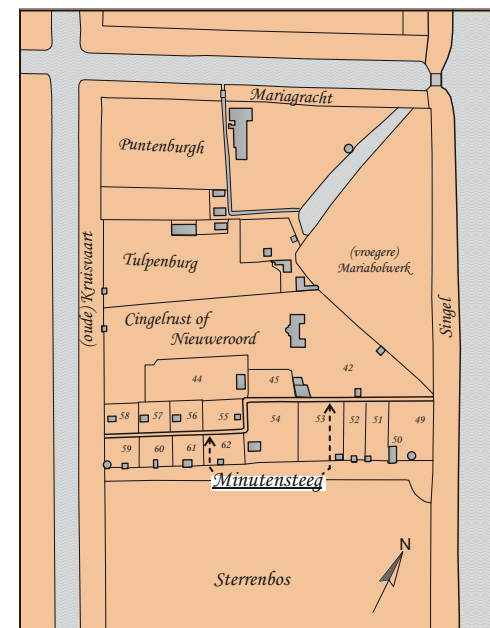
Het was onze operatiebasis van waaruit je verkenningstochten kon maken naar alle kanten; via de Jutphaseweg, de Gansstraat, de Notenbomenlaan naar buiten de stad, maar ook via de Twijnstraat en de Catharijnesingel naar de binnenstad en de Stationsbuurt.

Zo herinner ik mij dat als je het zogenaamd doodlopende Sterrenbos inliep, je toch nog de mogelijkheid had om, helemaal aan het eind via een alleen aan kenners bekend steegje, achter de NS Hoofdgebouwen uit te komen. Het was officieel een steegje al leek het meer op een brandgang. Je had het gevoel dat je er eigenlijk niet mocht komen, een gevoel dat de jeugd toen nog had en dat het extra spannend maakte.

Het had de naam Minutensteeg: een beetje vreemde naam, maar daar maakte ik me toen niet zo druk over. Hooguit dacht ik dat de naam wat met het dichtbij liggende station te maken had. Van het steegje is niets meer over. Ook het Sterrenbos is het oude Sterrenbos niet meer. Aan het eind van de vorige eeuw hebben alle huizen langs het Sterrenbos, op het Sterrehof na, plaats moeten maken voor hoge strakke kantoorgebouwen. Eigenlijk kun je je niet eens meer voorstellen hoe het was. Ook de Minutensteeg zou waarschijnlijk geheel uit mijn herinnering zijn weggeleden ware het niet dat ik het op een oude (bouw)tekening herontdekte.

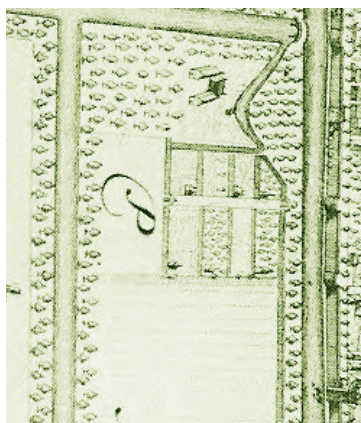
Vergelijken met andere tekeningen gaf me wat meer kennis over dit steegje en over dit buiten de Singel liggende deel van Utrecht. Maar dat dit slechts een begin van een onderzoek is en dat er nog een groot aantal vraagtekens overblijven zal uit komend verhaal blijken.

De tekening hiernaast geeft de situatie weer zoals die was in 1832 (deel van de kadastrale minuut). Tekening Dirk van Sichem

In een langwerpige strook diende de steeg als een verbindingsweggetje met de Singel van een aantal netjes gerangschikte perceeltjes. Deze percelen zijn zo duidelijk anders verkaveld dan de warrig liggende percelen ten noorden en ten zuiden van dit buurtschapje, dat het je doet afvragen of men daar een bedoeling mee heeft gehad.

Deel van de kaart van Braun en Hogenberg,

Ontstaan 1650-1700

Laten we beginnen met na te gaan wanneer het begonnen is. Ik speelde met de gedachte dat het steegje al een naar het westen lopend weggetje was voordat de Kruisvaart was gegraven. Dit zou je bevestigd kunnen zien door de kaart van Hogenberg, ca 1570, die vrij duidelijk aangeeft dat daar (ergens) een weg is geweest. Op de kaart van 1650 van Joan Blau wordt slechts een eerste begin van een weggetje vanaf de Singel aangegeven en pas op de kaart van Jan van Vianen van 1695 zien we dat daar een echt buurtschapje is ontstaan. We zien daar zes percelen met huisjes, omgeven door een sloot en een muurtje, en centraal een doodlopend weggetje.

Dit laatste kan veroorzaakt zijn door de Kruisvaart die daar inmiddels was gegraven in het kader van het plan Moreelse.

Dit buurtje is steeds verder uitgebreid tot de lengte die we kennen van de tekening van 1832.

Hoe is de naam ontstaan

De eigenaren van de percelen aan de Minutensteeg werden mij bekend door de Oorspronkelijk Aanwijzende Tafel, de lijst van eigenaren die bij de Kadastrale kaart van 1832 hoort. En hoe die personen hun eigendom hebben verkregen is weer na te zoeken in het Notariële Archief en in het register van Transporten en Plechten. Vaak wordt bij het transporteren van eigendommen ook de ligging ofwel de naam van de belendende straat of plaats genoemd. Mogelijk was daardoor te vinden sinds wanneer die steeg de naam Minutensteeg is gaan dragen. Diverse notariële akten van ca. 1690 tot 1810 werden gevonden. Opvallend was dat in die akten de meeste percelen werden aangeduid met 'plaaziertuin' of hof en dat de bebouwing bijna altijd een koepel of een 'speelhuisje' was. De eigenaren waren vaak mensen in goede doen, die in de stad een woonhuis bezaten.

Het was dus duidelijk een oord voor 18e-eeuwse vrijetijdsbesteding.

Maar met groter plezier zag ik dat in die akten als ligging werd genoemd: Menistensteeg. Ook vaak werd de omgeving aangeduid met Mennonietenbuurt of de Menistenhoven. Het lijkt mij heel goed mogelijk, eigenlijk voor de hand liggend, dat uit 'menisten' en 'mennonieten' de naam 'Minuten'-steeg is ontstaan.

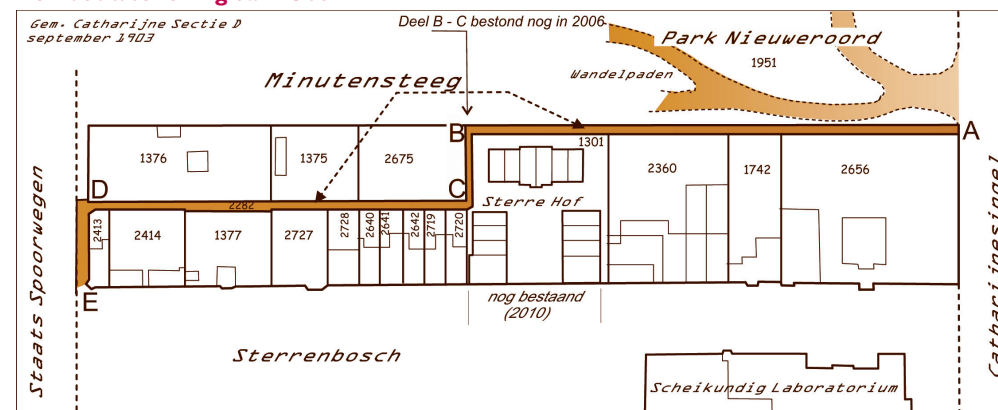
Hoe echter verband moet worden gelegd met mennonieten, ook genoemd menisten - nu zouden we zeggen doopsgezinden - is moeilijker verklaarbaar. Daarover heb ik geen aanwijzingen aangetroffen; niet in de archieven en ook niet in de boeken die de geschiedenis van doopsgezinden behandelen. We kunnen daar alleen maar over speculeren.

Een eerste gedachte is dat de mennonieten, die door hun afwijkende geloof vervolgd werden door de katholieken en daarna getolereerd door de gereformeerden, hier net buiten de stad, op een wat afgezonderde plaats, hun samenkomsten hebben gehouden. Dat de stadsbevolking zo'n plek om die reden de Mennonietenbuurt noemde lijkt mij heel goed mogelijk. Maar dat moet dan wel voor 1620 zijn geweest want vanaf toen konden de doopsgezinden naar hun eigen kerk op de Springweg. De noodzaak voor zo'n afgezonderde plaats was dus vervallen. Mogelijk is de naam in stand gebleven omdat er mennonieten die daar eigendommen hadden, ze hebben behouden of er zijn blijven wonen. Gegevens daarover ontbreken.

Een tweede mogelijkheid die te bedenken is voor het ontstaan van de naam Mennonietenbuurt hangt samen met de speelhuisjes die daar zo veelvuldig voorkwamen. Onder de doopsgezinden bevonden zich relatief veel mensen met geld. We spreken dan over de latere periode 1650-1700. Het kan zijn dat er onder de eigenaren van de tuinen veel mennonieten waren. Veel van de buitens langs de Vecht waren bijvoorbeeld ook in bezit van mennonieten. Zodanig zelfs dat een deel van de Vechtstreek de Mennonietenhemel werd genoemd. In analogie daarmee zou zo'n plek met tuinen en speelhuisen in Utrecht ook zo'n naam gekregen kunnen hebben. Een rijkelui's buurt. De kaart van 1695 geeft aan dat het buurtschap ontstaan is tussen 1650 en 1700; dit sluit goed aan bij deze laatste speculering.

Een bouwtekening van 1903

In bovenstaande tekening van 1903 is heel duidelijk de Minutensteeg aangegeven met de toenmalige bebouwing. De tekening begeleidde een aan B. en W. gericht verzoek om de ligging van een deel van de Minutensteeg te veranderen. Het deel, aangeduid met A-B, wilde men verwijderen en laten opgaan in het vlakbij gelegen wandelpad. Dit ter voorbereiding van de bouw van een groot pand aan de Singel dat toen de naam had van Gezondheidsraadgebouw en dat velen onder ons gekend hebben als het RIVM. Een tiental jaar daarna

Tekening: Dirk van Sichem.

heeft het park Nieuweroord helemaal een ander aanzien gekregen door de bouw van het Hoofdgebouw III van de NS.

Het kleine stukje E-D, direct langs de spoorlijn, (zie hiernaast) was de ingang van het steegje vanaf het Sterrenbos. Het werd ook gebruikt door spoorlui die door middel van een klaphekje het emplacement konden bereiken.

Het deel van de steeg gemerkt met BCD heeft nog bestaan tot 1995.

foto: HUA

5. Voorstel tot afsluiting van de Minutensteeg.

Opgemerkt wordt dat deze steeg, die het uiteinde van het Sterrebosch verbindt met het park Nieuweroord, een zekere beruchtheid heeft om de gunstige gelegenheid, die zij biedt, tot het bedrijven van onzedelijkheid, een gelegenheid, waarvan dan ook maar al te druk wordt gebruik gemaakt. De afsluiting zal geschieden om aan dit ongehoorde gebruik een einde te maken. B. en W. adviseren dit goed te keuren.

Overtuigend bewijs
foto's: Dirk van Sichem

Nog net voordat het laatste overblijfsel van de Minutensteeg zou verdwijnen, kon in 2006 deze foto worden gemaakt. Het door onkruid overwoekerde deel B-C (op de bouwtekening) is hier vanuit het noorden gezien.

Een roemloos einde voor een uit 1650 daterend steegje.

Bericht in het Utrechtsch Nieuwsblad van 15-3-1915. Ook de Minutensteeg kwam weleens in de krant. Maar met een iets minder mooie kant.

Naschrift

Dat er Menistenhoven aan de singel gelegen hebben of dat er een Mennonietenbuurt geweest is in Utrecht is door een toevallig onderzoekje naar de Minutensteeg boven water gekomen. Er moet een connectie zijn tussen die Mennonietenbuurt en de doopsgezinden in Utrecht. Ik heb hem niet echt kunnen aantonen: het is bij speculeren gebleven. Maar ik had al aangekondigd dat er nog de nodige vraagtekens zouden overblijven. De drang tot verder onderzoek wil ik graag bij anderen aanwakkeren.

Ik moet toegeven: het was maar een eenvoudig onderzoek over een eenvoudig onderwerp. Toch hoop ik dat er nog veel mensen zijn die iets herkennen van deze steeg; eventueel van andere stegen die nog in hun eigen herinnering leven.

